

~ 1 ~

DAGBOEK SICILIË

Door Frans Wendel

Archeologisch museum in Agrigento: vaas met Griekse god Hermes

REIS LIVIUS ONDERWIJS

OKTOBER 2012

DAGBOEK

SICILIËREIS

1. INLEIDING

“Italië zien zonder Sicilië aan te doen, is als Italië helemaal niet te hebben gezien, want Sicilië is de sleutel tot alles”, zo schreef Goethe eens, enthousiast als hij tijdens zijn bezoek aan dit prachtige eiland was over de oude tempels, de erupties van de Etna en het heftige karakter van de bevolking. Dit grootste eiland in de Middellandse Zee, met de omvang van België, lokt al eeuwen talloze toeristen, maar ook vele archeologen en oudheidkundigen, om zijn rijke geschiedenis, de talrijke historische monumenten en de veelzijdige natuur. Het mag dan ook geen verbazing wekken dat Livius in 2012 voor de tweede keer een reis organiseerde naar Sicilië.

Op zondag 9 september kwam de groep in de Openbare Bibliotheek van Amsterdam bijeen om met elkaar kennis te maken en door reisleader Jona Lendering te worden ingewijd in de veelbewogen geschiedenis van het eiland. Met een fraaie syllabus ging men huiswaarts. Zo kwamen we aan de weet dat Sicilië eigenlijk alleen de laatste 150 jaar een deel van Italië vormt. Voor die tijd kende het eiland in de loop van 25 eeuwen achtereenvolgens maar liefst vijftien verschillende overheersers: van Grieken en Carthagers via Romeinen, Germanen, Byzantijnen, Arabieren en Normandiërs tot een reeks Europese vorstenhuizen. Na de Grieken gebruikten de meeste heersers het eiland als wingewest, wat tot veel armoede en ellende heeft geleid en ook de maffia opleverde.

Wie nog een goede gids van Sicilië raadpleegde, op een landkaart de route van het programma volgde en kort voor vertrek de vluchtbrief las, was volledig voorbereid op de reis. We waren er gewoon klaar voor.

1^e DAG, ZATERDAG 6 OKTOBER: OP WEG NAAR PALERMO

Heerlijk idee om op een kille regenachtige morgen de aanstormende herfst enige tijd te ontvluchten en op reis te gaan naar het warme zuiden, waar op Sicilië de zon nog de scepter zwaait. Uit alle windrichtingen haasten we ons in het vroege uur door de duisternis naar Schiphol, om ons op tijd te melden bij de roodwitgeblokte kubus in de aankomsthal, waar reisleader Jona ons staat op te wachten. Er zijn voor Livius veel nieuwe reizigers in de groep, dus het is nog wat onwennig met de namen.

Schiphol gaat met zijn tijd mee en heeft in de vertrekhal een doe-het-zelf-incheckstelsel ingevoerd. Dat is even wennen. De incheckkaarten – twee, want we moeten in Turijn overstappen – worden door glanzende automaten uitgespuugd, mits je wel je paspoort op de juiste manier erin steekt en de goede schermtoetsen indrukt. Daar zijn geüniformeerde juffrouwen voor aanwezig, die ons gestuntel beleefd corrigeren. Ook de koffer laat zich automatisch verwerken, ofschoon je nog wel de label zelf om het handvat moet vouwen. Een leerproces waar we uiteindelijk allemaal voor slagen.

De veiligheidscontrole wordt steeds scherper op Schiphol. Als je wat apparaten en draden in je rugzak hebt, mag je hem uitpakken. Een bom kun je dus beter thuislaten. Riemen vertrouwen ze ook niet, maar ijzers in je schoenen vormen kennelijk geen probleem. De maatschappij waarmee we vliegen, Al Italia, blijkt tegenwoordig in die zin te zijn gedegradeerd dat je het vliegtuig niet meer per slurf kan bereiken, maar door een busrit over het platform. Dat kennen we wel van eenvoudige luchthavens in het zuiden en Midden Oosten. Als laatste busgroep staan we lang te wachten op een echtpaar dat grote moeite heeft om hun hondje in te checken. De baas moppert dat ze hier geen begrip hebben voor honden.

We hebben twee voorspoedige vluchten, maar wel uiterst sober als je onderweg slechts een plastic bekertje met cola of water krijgt en enkele droge “hondenkoekjes”. Al Italia draait kennelijk niet goed. De motoren doen dat gelukkig nog wel. Op het vliegveld van Palermo kan een buffet met broodjes, koeken en frisdranken de vraag uit onze groep nauwelijks aan, terwijl we eigenlijk verder moeten om de koffers op te halen. In de haast raken we Marianne bijna kwijt. Ze wordt door een ijverige kruier in

een rolstoel voortgedreven tot bij de bus en durft hem onderweg niet meer te vertellen dat ze het verder zelf wel redt.

In de warme middagzon staat “Di Bella” al op ons te wachten, een keurige bus uit de middenklasse, met Davide aan het stuur, een jonge vriendelijke Siciliaan uit een dorpje boven Syracuse, tenger van postuur, maar met gemak zwiept hij onze zware koffers in de laadruimten onder in de bus.

Terwijl we de luchthaven verlaten en over een vlak stukje van de kust rijden, omringd door hoge rotsmassieven, heet Jona ons via de boordroep welkom op Sicilië. We draaien de vierbaansweg op die langs de nog steeds blauwe Middellandse Zee naar Palermo voert. We worden onthaald op de bekende waarschuwingen: houd de groep in de gaten, denk om zakkenrollers, drink liever geen water uit de kraan. Jona wijst ons erop dat hij hier in Italië eigenlijk niet openlijk mag gidsen. Hij verwacht geen echte problemen, maar anders “eindig ik in de gevangenis.” Een meelevende reisgenoot stelt hem gerust: “Dan komen wij op bezoek.”

Een thermometer onderweg wijst 26 graden Celsius aan. Dan te bedenken dat hier over de Middellandse Zee kortgeleden twee depressies zijn gepasseerd met veel regen. Nu is, gelukkig voor ons, de beurt aan Noord-Europa. Hotel Cristal Palace – verrassende naam voor een nogal vierkant en sober ogend gebouw – ligt op de hoek van de drukke Via Roma in het centrum van de stad. Binnen ziet het er allemaal keurig uit, maar er zijn klachten over het beroerde uitzicht. Je kunt kiezen uit een blinde muur aan de binnenplaats of nogal grauwe gebouwen aan de overkant van de straat. Het verkeerslawaaï krijg je er, zoals in Italië vrij normaal, gratis bij.

Tijd om de stad te verkennen. Niet ver van het hotel staat het enorme Teatro Massimo, het gerestaureerde operagebouw van Palermo, op een plein met bijpassende naam: Piazza Giuseppe Verdi. Het neoklassieke gebouw uit 1897, met Romeins geïnspireerde koepel, leunt in de portiek op Korinthische zuilen. Toen we daar met de bus langs reden, was er een demonstratie van jongeren aan de gang, met veel vlaggen. Bij een tweede bezoek zie je vooral langsrazend verkeer, zoals overal in Palermo. Als je brutaal en snel kunt oversteken bij de zebrapaden, liefst in het spoor van behendige inwoners, overleef je deze stad.

Niet ver van Piazza Verdi ligt een nog groter plein, eigenlijk een combinatie van twee pleinen, Piazza Castelnovo en Piazza Settimo, gedomineerd door

het Teatro Politeama Garibaldi. Daar mag je niet in, want er is een muzikuitvoering aan de gang. Deze middag gebruiken grote aantallen jongeren het park en het plein als ontmoetingsplaats, een luidruchtig en uitbundig feest. Een enorme groep leeft zich uit in een Italiaanse polonaise over het plein, waaraan we net weten te ontsnappen. De versteende volksheld Garibaldi kijkt vanaf zijn hoge voetstuk onbewogen toe.

Teatro Massimo in Palermo

Piazza Settimo met Garibaldi en Hollands glorie

In de Via Roma, vlak bij ons hotel, is de politie opvallend aanwezig met veel zwaailichten, maar de bedoeling blijft duister. Gelukkig komen ze niet voor ons. 's Avonds heerst er een gezellige sfeer in de stad en bieden veel restaurants een buitenterras voor een gezellig etentje. We zien het nu al zitten op Sicilië.

2^e DAG, ZONDAG 7 OKTOBER: VIA CEFALÙ EN MESSINA NAAR HET THEATER VAN TAORMINA

(Voor de geschiedenis van Sicilië: zie achter in dit dagboek)

We laten een nadere beschouwing van Palermo voor het eind van de reis. Eerst maken we gedurende een week een rondje Sicilië, op zoek naar veel moois uit de Oudheid en latere tijden.

De dag begint met een fraai uitzicht vanuit het dakrestaurant over een zonnig Palermo, in de omarming van verre bergen. Op één reisgenoot na ontkomen we allemaal ongeschonden aan een verraderlijk afstapje in het restaurant. Een symbolische waarschuwing voor het reizen op Sicilië.

Door de stad rijdend kunnen we zien hoe die is opgebouwd uit een rechthoekig stratenpatroon. Zo deden de oude Grieken het al. We passeren

een stadspoort, nog uit de tijd van Karel V. Jona: “U weet wel, de keizer die Spaans sprak met zijn onderdanen, Frans met zijn minnares en Nederlands met zijn paard.” In Cefalù gaan we de Duomo bezoeken, die is gebouwd in opdracht van een Normandische vorst, Rogier II de Hauteville, van 1105-1130 graaf en van 1130-1154 koning van Sicilië. Overigens is hij er nooit begraven, omdat hij overleed voordat de kathedraal gereed was. Zijn stoffelijke resten liggen in een sarcofaag in de kathedraal van Palermo.

Terwijl we langs de kust oostwaarts rijden over de snelweg, links blauwe zee en ruige bergen rechts, legt Jona uit hoe de Normandiërs, als nakomelingen van de Vikingen uit Noord-Europa, hier verzeild raakten. Eerst plunderden ze als Noormannen de kusten van West-Europa, later werden ze beschaafder en vestigden ze zich als graven en hertogen – denk aan de graven van Holland en de hertog van Normandië. Heel machtig werd Willem de Veroveraar, die vanuit Normandië de troon van Engeland bemachtigde. Het was de paus in Rome die de Normandiërs in de 11^e eeuw naar Italië haalde om hem te helpen in zijn (investituur)strijd met de Duitse keizer. Dat ging erom wie de bisschoppen mocht benoemen. Als beloning kregen de Normandiërs Zuid-Italië en vandaar uit veroverden ze Sicilië op de Arabieren. Palermo werd hun hoofdstad. Ze respecteerden andere groepen en geloofsvormen en waren bewust multicultureel.

De rit voert langs Imerese, het antieke Himera, waar in 480 v. Chr. “verschrikkelijk is gevochten” en waar Theron van Akragas (Agrigento) en zijn broer Gelon van Syracuse met hun legers de Carthagers in hun opmars stuitten en bloedig versloegen. Niets meer van te zien natuurlijk, maar er zou nog een tempel zijn ter ere van die overwinning.

Na een rit langs de bergachtige kust, die door een reeks lange tunnels voert, zigzagt de bus omhoog naar een uitzichtpunt boven Cefalù. We worden uitgenodigd ergens in de enorme bergklomp La Rocca achter de stad een gezicht te zien. Cefalù betekent immers “hoofd”. Een rij bussen op een parkeerstrook wijst erop dat alle gidsen hun klanten op dezelfde grap onthalen. Je krijgt een prachtig uitzicht op de stad met de zee op de achtergrond, maar een gezicht? Of het moet iemand verbeelden die op zijn achterhoofd is gevallen.

De bus omcirkelt de rots en zet ons af beneden het stadje. Golven toeristen vergezellen ons door de smalle straten naar de Duomo, maar dat wordt een

teleurstelling: er is een mis aan de gang. Jona had het goed nagetrokken op internet en is dus niet blij. Je mag alleen achter in de kerk meegenieten. Geen foto's dus van de beroemde schildering van Christus Pantokrater boven het hoofdaltaar, dus van Christus afgebeeld als de almachtige goddelijke heerser. Die weergave kom je overal in christelijke kerken tegen, meestal boven het altaar. Wij zien er uiteindelijk drie op Sicilië.

Cefalù op de Siciliaanse noordkust

Christus Pantokrater in de Duomo van Cefalù.

We dalen de hoge trappen van de kathedraal af naar het gezellige maar rommelige pleintje beneden voor de kerk. Koffietijd. Daar de mis nogal lang duurt, geven de meesten het wachten op en gaan op weg naar de bus. Slechts één volhouder ziet nog kans de Pantokrater te vereeuwigen (zie hierboven).

De bus voert ons langs een steile bergweg omhoog. We vernemen dat in de Tweede Wereldoorlog er hard is gevochten langs deze “mooie” kust. Generaal Patton trok hier op met zijn tanks richting Messina, maar de Duitsers konden zijn opmars aanvankelijk flink vertragen op de bergachtige rotskust, die ook vanuit zee nogal ongenaakbaar is. De truc was dat de Amerikanen, onder leiding van Lucien Truscott, telkens met landingsboten achter de Duitse linies aanvielen, wel zo’n zes keer. Dat was tevens een oefening voor de landingen later in Normandië. De boten waren eigenlijk niet slim gemaakt, met de klep aan de voorkant. Dat leverde bij het verlaten ervan al forse verliezen op.

De autosnelweg hoog boven de kust doorsnijdt met enorme viaducten en eindeloze tunnels het kustgebergte. Je zou er een tunnelvisie van krijgen. Ver in zee doemen af en toe de Aeolische Eilanden op met hun vulkaankegels. We passeren het antieke Milae, waar voor de kust in de

Romeinse tijd een zware zeeslag plaatsvond. Hier heeft Octavianus, de latere keizer Augustus, zijn grote concurrent Pompejus verslagen. De troepen van Pompejus' metgezel Lepidus liepen over naar Octavianus, die al spoedig alleenheerser werd over het Romeinse rijk. In deze slag werd voor het eerst de harpoen als wapen ingezet.

Dan doemt Messina op in een vlakte aan de voet van de bergen, met op de achtergrond de zeestraat met dezelfde naam en daarachter in de nevel de punt van de Italiaanse laars. Prachtig. Messina was een Griekse kolonie, gesticht eind 5^e eeuw v. Chr. door vluchtelingen uit Milete en het eiland Samos, Ionische steden in Anatolië, die tevergeefs in opstand waren gekomen tegen de opdringende Perzen. De oude naam van Messina was Zankle, de sikkels, naar het halvemaanvormige eiland voor de kust, waar de kolonie is begonnen. Toen later de Messeniërs - heloten (slaven) die door de Spartanen naar Zuid-Italië waren meegevoerd – in een opstand de stad veroverden, werd de naam gewijzigd in Messana, het latere Messina.

De ligging van Messina aan een belangrijke doorvaartroute maakte de stad van groot belang. In de Oudheid meende men dat in de Straat van Messina aan weerszijden de beruchte mythologische monsters Scylla en Charibdis waakten, die passerende zeelui grepen en verslonden. De Griek Odysseus, de legendarische held in Homerus' Odysee, lukte het toch om met list en verlies van manschappen deze hindernis te nemen.

Aan het eind van de 3^e eeuw werd Messina ingenomen door de Mamertijnen, ex-huursoldaten uit Syracuse, die er een eigen stadstaat stichtten. Belaagd vanuit Syracuse, vroeg een deel van de stad de hulp van Carthago, anderen daarentegen haalden de Romeinen erbij. Zo brak de Eerste Punische Oorlog uit tussen Rome en Carthago (264-241 v. Chr.), waarin de Romeinen aan het langste eind trokken. Rond 263 v. Chr. was de stad Romeins.

Door de eeuwen wisselden de overheersers, net als op de rest van Sicilië: Byzantijnen, Arabieren, Normandiërs, enzovoort. Een uitbraak van de pest (1743), aardbevingen (de ergste in 1908 met ca. 80.000 doden) en een cholera-epidemie teisterden de stad. In 1943 was de haven het laatste Duitse bolwerk op Sicilië. Geallieerde bombardementen verwoestten de stad en 5000 inwoners kwamen om. Nu leeft de stad op door handel en toerisme.

In de verte zien we in de haven een groot goudkleurig Mariabeeld staan, de Madonna della Lettera, die volgens de inwoners waakt over de haven en de voorbijvarenden. Kort na het middaguur betreden we het zonnige Piazza del Duomo voor een bezoek aan de kathedraal. Het fraaie Normandische bouwwerk staat weer fier overeind na geteisterd te zijn door branden, aardbevingen en bombardementen. Ernaast staat de opvallende Torre dell'Orologio, een vierkante toren, die de grootste astronomische klok ter wereld herbergt. Hij is hogerop versierd met allerlei vergulde religieuze en mythologische figuren, die klokslag twaalf in actie komen. Jammer, wij zijn door het vertraagde bezoek aan Cefalù net te laat voor het spektakel.

Kathedraal van Messina met de Torre dell'Orologio, waarin de grootste astronomische klok ter wereld

Dan blijkt dat we te laat zijn voor een bezoek aan de kathedraal. Enkele slimmerds uit de groep weten de koster nog even te vermurwen, maar dan gaat zijn siësta definitief in en de deur op slot. Jona houdt zich in, maar als hij gelovig was geweest, had god hem horen brommen. Dan maar aan een vroege lunch.

Gelukkig zijn de restaurants wel open en Dolce Vita op het plein heeft zelfs twee buitenterrassen. Daar vandaan hebben we goed uitzicht op een enorme barokke fontein, die ook al niet werkt. Naakte ineengestrengelde figuren in het midden van het bouwsel dragen waterbekkens en verheffen zich in een luchtige opeenstapeling. Aan de top dragen, nogal tegenstrijdig, blote kinderen een stoere krijger die heldhaftig met zijn arm zwaait. Dat is Orlando Furioso, Razende Roeland dus, een kruisvaarder. Beneden rond

het bassin houden liggende Neptunusfiguren, paarden en griffioenen de wacht. Een bizar geheel.

Barokke fontein op het Piazza del Duomo in Messina

De lunch is redelijk, maar de vriendelijk lachende bediende rekent wel “maffiaprijzen”, zoals iemand later opmerkt. Dat heb je wel eens als je naar Sicilië gaat. We gaan op weg naar Taormina, ons laatste doel vandaag. Sicilië is aan de oostkant minder woest als in het noorden, een brede kustvlakte met stranden en badplaatsen. Uitgezonderd het gebied rond de Etna natuurlijk.

Taormina. Goethe was lyrisch over de ligging van “dit stukje paradijs op aarde”: ”Recht voor je zie je de lange rug van de Etna, links de kustlijn tot aan Catania of zelfs Syracuse en het panorama wordt bekroond door de reusachtige, rokende berg, waarvan de aanblik door de afstand en de sfeer echter meer vriendelijk dan onheilspellend is.”

Etna gezien vanuit Taormina

De tegen de berghelling gebouwde terrasvormige stad, het centrum afgesloten voor het motorisch verkeer, oefent grote aantrekkingskracht uit op toeristen en is daardoor welvarend geworden. In de loop van de laatste anderhalve eeuw trokken veel kunstenaars naar Taormina, zoals Oscar Wilde, Thomas Mann en Richard Strauss. De Europese adel overwinterde graag in het zachte klimaat, zoals de Duitse keizer Wilhelm II en de Oostenrijkse keizerin Elisabeth van Oostenrijk-Hongarije. In de twintigste eeuw kwamen veel filmsterren hier uitrusten als Greta Garbo, Marlene Dietrich, Cary Grant en Elizabeth Taylor. De stad was bekend in homoseksuele kringen. Schrijvers als Somerset Maugham en Anatole France en een dichter als Jean Cocteau genoten van “het Disneyland van de zonde”.

Taormina begon als een Siculische nederzetting. Het werd de Griekse stad Taoromenion, gesticht vanuit de stadstaat Naxos, dat even zuidelijker aan de kust ligt. Onder de Romeinen kreeg de stad een garnizoen. In de 9^e eeuw werd Taormina de hoofdstad van Byzantijns Sicilië, waarna het in 902 als laatste Byzantijnse bolwerk door de Arabieren werd veroverd. Na 1078, onder de Normandiërs, kende de stad een lange periode van voorspoed.

Wij komen alleen voor het beroemde Griekse theater, het Teatro Greco. In de 4^e eeuw v. Chr. gebouwd onder koning Hieron van Syracuse (regeerde van 478-466 v. Chr.). We gaan het oude centrum binnen via de middeleeuwse Porta Messina. Dichte drommen toeristen vullen de smalle winkelstraten en staan voor de ingang van het theater. Bij de kassa wacht ons een verrassing, maar meer nog Jona en de beheerders van de groepspot, Ellen en Marijke. Als je 65+ bent, mag je net als kinderen gratis naar binnen, mits je een identiteitsbewijs toont. Verwarring hoe we dat doen met de pot. Jona regelt na enige discussie een soort groepskaart, maar er zal duidelijk wat anders bedacht moeten worden in het vervolg, want deze seniorenregeling geldt hier overal op Sicilië.

Als we eindelijk de kassa gepasseerd zijn, krijgt Jona de kans ons enige toelichting te geven. Dit is “de mooiste theaterlocatie ter wereld”, een ronde constructie, in de berghelling uitgehakt, met zicht op de Etna. De Romeinen hebben de met zuilen versierde achterwand van het toneel - nu gedeeltelijk ingestort - erbij gebouwd, waarmee ze de akoestiek en het uitzicht bedierven. Vandaar dat ze toen met megafoonmaskers op moesten spelen om overal in het theater nog verstaanbaar te zijn.

De Grieken speelden hier tragedies en komedies. Bij tragedies zouden ze volgens de regels eenheid van tijd, plaats en handeling moeten toepassen, maar in de praktijk “wemelt het van de fouten” en dat zijn vanuit de standaard bezien dus geen goede toneelstukken. De toeschouwers zullen daar niet mee gezeten hebben. Bij de Romeinen zaten de stukken logischer in elkaar. Die eisten vooral ook spanning en een stuk “met kop en staart.” Bijvoorbeeld een boef, die steeds weet weg te komen met zijn schurkenstreken, tot het fout gaat. Het kwaad mocht zich zogezegd uitleven, maar uiteindelijk werd de boef gestraft, gekruisigd of zo. Eind goed al goed.

De Romeinen hielden hier ook gladiatoren- en diereengevechten. Ze zetten een hek voor het publiek, waardoor dat niet door de leeuwen of tijgers kon worden besprongen. Er waren ook rangen: vooraan zaten de notabelen, daarachter het gepeupel en helemaal bovenin vrouwen en mensen die geld verdienden, zoals de kooplieden. Die laatsten deden in Romeinse ogen minderwaardig werk.

Jona besluit met de opmerking:”Er is bij latere aanpassingen veel geklungeld aan het theater, maar geniet er gewoon van.” Dat doen we dan ook maar. Beneden in de kuip brullen geen leeuwen meer, maar gidsen van verschillende groepen wel. Hogerop is het rustiger en helemaal bovenin kun je genieten van het grandioze uitzicht op de kust en de Etna, vaag in de nevels waar de zon nauwelijks doorheen komt. Boven aan de achterkant van het theater kijk je uit op de stad, kleurig tegen de berg gestapeld. Meer opzij ligt een smal park, vanwaar je honderden meters de diepte inkijkt naar de bebouwde kuststrook langs de Ionische Zee en de Golf van Naxos. Langs die Golf, in Naxos, staat ons hotel Villa Linda.

Teatro Greco in Taormina

Taormina

We krijgen nog even tijd om in het centrum van Taormina rond te kijken. Vooral het Palazzo Corvaja valt op, met zijn gekanteelde dakrand en sierlijke ramen, een herenhuis waar ooit het Siciliaanse parlement vergaderde, maar dat nu in gebruik is als toeristenbureau. Op de binnenplaats is het versierde balkon interessant, met een reliëf van Adam en Eva onder de beruchte vruchtenboom. Ook de kerk ernaast trekt veel bekijks.

Palazzo Corvaja in Taormina

Reliëf van Adam en Eva

Op weg naar Naxos. Deze plaats staat bekend als de eerste Griekse kolonie op Sicilië, gesticht in 735 v. Chr. Nu is het vooral een badplaats. Bij het verlaten van Taormina deelt Jona opgewekt mee: “Berg af, nog even en we zijn er.” Dat is dan met een grote omweg een lange afdaling naar zeeniveau. Het hotel is wat gedateerd, halfronde balkonnetjes met uitzicht op zee of op de Etna. De zon trekt zich bescheiden terug achter de vulkaan.

De kleine voortuin biedt rust en de bediende doet zijn best een geschikte wijn te presenteren, maar vooral de Rosso is van twijfelachtige aard en doet denken aan aangelengde terpentijn. Ze verdwijnt ongemerkt in de plantenbakken. Iemand beweert later dat de bloemen zomaar hun blaadjes lieten hangen. Gelukkig biedt 's avonds het gezellige restaurant La Spelonka in de kelderverdieping betere wijn. Merk “Etna”.

3^e DAG, MAANDAG 8 OKTOBER: NAAR DE ETNA EN SYRACUSE

De bus doet eerst een rondje over het schiereiland aan de buitenkant van de haven van Taormina, net als bij Messina een soort “sikkel”, waar de kolonie ooit is begonnen. Nu zien we de stad op de berghelling eens van beneden af, zij het wat beneveld. Het is bewolkt, maar bepaald niet koud.

We hebben wel truien mee de bus in genomen, maar die zijn voor daarboven, op de Etna. Volgens Jona gaan we “behoorlijk hoog”. De top van de vulkaan hult zich stevig in het wolkendek. Al spoedig verlaten we de snelweg langs de kust, een smalle slingerende weg tegen de berghelling, een rij andere bussen achterna. Het is nogal wringen door enkele stadjes en dorpen, zodat Davide zijn rijkunst kan vertonen. Overal op de vruchtbare hellingen ontrollen zich wijngaarden. We passeren de stad Zaffarano, het centrum van de wijnteelt aan deze kant van de berg, en rijden over een oude lavastroom uit 1992, die tot vlakbij een huis is gekomen. De eigenaar heeft er nu een beeld van Maria gezet, omdat zij op zijn bede zijn huis zou hebben gespaard. Geloof kan bergen verzetten en op Sicilië ook lavastromen stoppen. Niet overal is men echter zo christelijk. Toen boer Guiseppe Fichera voor dezelfde lavastroom moest vluchten, legde hij brood, kaas en wijn neer om de hongerige berggoden tevreden te stellen. Ook dat werkte en zijn huis bleef gespaard!

Na grote kastanjabossen draait en keert de bus omhoog tussen zwarte en grijs-gele lavavelden. Verbazingwekkend is dat een eenzame boer hier op een gecultiveerd stukje grond fruit is gaan verbouwen. Pionier en lefgozer.

Uiteindelijk bereiken we op ongeveer 1980 meter hoogte een paar grote parkeerplaatsen in een troosteloos zwart lavalandschap. De lucht begint wat op te klaren, maar de Etnatop blijft verborgen. Enkele restaurants en kiosken bieden vertroosting aan de toeristen. Er vindt druk overleg plaats tussen Jona, onze chauffeur en de gearriveerde gids, Mario, een kleine kalende Italiaan in een oranje trui, mouwen opgestroopt, rugzak op. Oogt vriendelijk en spreekt Engels met Siciliaans accent.

De Etna op

Op de Etna

Mario geeft zijn eerste uitleg op de parkeerplaats. We vernemen dat de Etna met 3323 meter de op één na hoogste vulkaan is van Europa, na de Teide op Tenerife, maar hij is hier wel de hoogste werkende vulkaan. Hij heeft een diameter van 50 kilometer en een oppervlakte van vier keer die van Malta. Geweldig. Amerikanen spreken van de Gentle Giant. Dat laatste slaat ook op het feit dat de berg “geen verslindend monster” is, zoals toeristen nog wel eens denken, maar eerder “een paradijs”, met een perfect klimaat en vruchtbare hellingen, waar fruit, druiven en noten groeien. Dan kun je er ’s winters ook nog heerlijk skieën, eventueel later gevolgd door een duik in zee. Kortom: “De Etna geeft meer dan hij neemt.” Dan wordt hij lyrisch: zonder Etna zou hij zelfs “alleen zijn.” Het is zijn boterham.

Dat de Etna altijd werkt, stoom en gassen uitblaast, dagelijks stenen in beweging brengt en hier en daar lava spuwt, heeft als groot voordeel dat de inwendige druk zo voortdurend wordt verlicht. Geen drukopbouw als bijvoorbeeld bij de Vesuvius, die een explosieve aard heeft, welke om de zoveel eeuwen tot een rampzalige ontploffing leidt, met veel uitstoot en een alles verschroeiende pyroclastische wolk. Dat hebben ze geweten in Pompei en Herculaneum. Nee, hier kun je het zien aankomen en maken dat je wegkomt. Het enige vervelende is dat ze nooit precies weten waar de lava-uitbarsting zal plaatsvinden. Telkens ontstaan weer nieuwe kratermonden in het landschap. Uit een toeristenboek: “De lokale bergbewoners zeggen cynisch dat zelfs de maffia de monden van de Etna niet kan snoeren.” Schrijver Scascia zegt het anders: De Etna lijkt op een “grote kat, die rustig ligt te spinnen en zo nu en dan even wakker wordt.”

Op enkele leden van de groep na klimmen we 150 meter omhoog over de gestolde 2001-lavastroom. Goed voor de conditie.

Tekens in het lavazand

Lagere Etnatoppen op de noordhelling

Terwijl we uithijgen, volgt de tweede vulkaanles. In 2001 was hier een korte eruptie van 20 dagen, maar wel heftig. Daar beneden op de parkeerplaats kon men nog net weggkomen. Het is gelukkig alkalinelava, die al gauw een korst vormt. In 2002 kwam de volgende uitbarsting, wat hoger op deze noordhelling. De gids gaat op de knieën om een vulkaantje op te werpen. We beklimmen de krater van 2001, waarin wat toeristenafval op de bodem een slordige indruk maakt. Boven krijgen we een prachtig uitzicht over kraters, lavavelden en de parkeerplaats.

Moeizaam omhoog.....

..... en de beloning

Les drie, op grotere hoogte, gaat veel dieper. Over geologie: dat Sicilië tussen de Afrikaanse en de Europese aardplaat ligt ingeklemd en uit vulkanisme is geboren. Nog maar kort geleden, 20.000 jaar. Die vulkanen begonnen in zee, ontploften en stortten in, nieuwe staken hun kop op, enzovoort, van zuidoost naar noordwest. Zo ontstond Sicilië. Onder het hele Etnagebied zit een enorm magmaveld, dat stijgt en daalt. De flanken zijn dun en kwetsbaar. Er zijn voortdurend bevingen, soms 3000 in korte tijd, gassen stijgen hier en daar op en dan komt het ergens op de flanken tot een uitbarsting. Ze volgen wel een lijn en de gids wijst hoe de kraters op een rij liggen. Hij wordt steeds enthousiaster en vermengt zijn betoog met kwinkslagen. Bezorgd kijkt hij als lage wolken uit het dal tegen de berg op jagen en het zicht benemen. Je weet nooit zeker hoe zich dat hier ontwikkelt. Dan gaan we verder.

Opvallend zijn de felle rode en gele kleuren in de kraterrand. Die zijn ontstaan in zogenaamde fumerolen, waar zeer hete gassen opstijgen die direct in contact komen met de winterlucht van meer dan twintig graden onder nul. Door de snelle afkoeling slaan bepaalde stoffen neer op de

gestolde lava, zoals ijzer (rood) en sulfuur (geel). Grijs staat voor calcium. De vulkaan is een “natuurlijk laboratorium”.

Kleurige stoffen slaan neer bij fumerolen

Door een wonderlijk landschap

Weer beneden volgt de plantkunde. De zwarte hellingen en de dalen zijn hier bespikkeld met geel en groen oplichtende pollen van lage vegetatie. Deze planten komen pas na 40 à 50 jaar uit het lavazand tevoorschijn. De groei gaat zo traag, dat je als mens lang moet leven om het waar te nemen. In het voorjaar zijn ze op hun mooist met prachtige rode en paarse bloemen. De gids roemt vooral de Etnamadelief om zijn kleurenpracht. De planten hier zijn pioniers, sommige met gemene doornen uitgerust. De gids was een keer bij een rondleiding te laat met waarschuwen en een dame ging boven op zo'n pol zitten. Als onbevreesd gids heeft hij toen zelf een aantal lange stekels uit haar achterste getrokken. Hij vindt het wel leuk.

In het voorjaar bloeien er bloemen op de Etna

Op de parkeerplaats worden we verdeeld in twee groepen die met de gids in zijn busje naar de beloofde grot gaan. De andere groep krijgt order om op het terras te wachten. Neem maar een kop koffie. Onderweg wijst Mario op

de Etnabrem, die overal nog geel staat te bloeien. Men noemt hem de “stonebreaker”, want met zijn wortels verpulvert hij de lava. Aanvankelijk heeft men die struik hier aangeplant en hij doet het goed.

Vlak naast de weg daalt de groep af in een grot. Het valt tegen, want we verwachten in een grottenstelsel af te dalen. Jona had het zelfs over helmen op en zo. De grot loopt twintig meter verderop dood. Er zijn wel 400 grotten bekend op de berg. Ze ontstaan waar lava over wat vlakker terrein langzamer stroomt, een obstakel splitst de kolkende massa, de zijkanten stollen en later vormt zich langzamerhand een soort dak, waaronder de lava verder stroomt. Zulke grotten kunnen wel tien kilometer lang worden en vormen een verraderlijk systeem, want tijdens een nieuwe uitbarsting stroomt lava ondergronds ver naar beneden zonder dat men het merkt. Plotseling kan het dan naar de oppervlakte komen en zijn verwoestende werk doen.

In de grot zijn de stollingslagen in de lava te zien. Deze ruimte loopt versmald nog 1300 meter door naar beneden, maar daar mogen we niet in. Levensgevaarlijk. Er zijn geen stalagtieten en-mieten te zien. Logisch, vindt Mario, want de basaltrots is te hard daarvoor. Het is geen kalksteen. Dan worden we weer in het sardineblik geperst voor de terugreis naar boven. Het regent licht, wat Mario doet opmerken dat het hier sinds mei niet heeft geregend. Abnormaal. Na de terugkeer van de tweede groep neemt Mario ontroerd afscheid via de busomroep: “Ciao”, en weg is hij.

Lunchtijd. Daarvoor rijden we naar een hoger gelegen restaurant, La Cantoniera. Een gigantische eetzaal op de eerste verdieping. Wij bestellen à la carte, wat niet opschiet, zeker ook omdat een groep van pakweg 200 gasten verderop eerst geholpen wordt. Buiten breekt de zon af en toe moeizaam door de wolken.

Een lange afdaling aan de zuidzijde van de vulkaan, over nog niet zo oude lavastromen, brengt ons naar lagere streken. Hier en daar steken alleen nog daken boven de lava uit. De bewoners hebben wellicht vergeten de hulp van Maria of de goden in te roepen. Twee vulkaantjes in het landschap worden door de bewoners als Sophia Loren aangeduid, wat niet slaat op de groene hellingen met pijnbomen. Op de vlakte zitten we al gauw op de autoweg langs de kust, op weg naar Syracuse.

Bij een bord aan de ingang, met plattegrond en reconstructietekening, vertelt Jona over de stichting van de stad en de aanleg van muur en fort. Volgens de toelichting op het bord is het fort tijdens Dionysius niet afgebouwd. Enkele eeuwen later zou de beroemde Archimedes, als militair adviseur van de toenmalige heerser Hieron II, nog een aantal verbeteringen aan de burcht hebben aangebracht. Het fort gold als onneembaar, maar is

in 212 v. Chr. zonder slag of stoot door de Romeinse generaal Marcellus ingenomen.

De trieste resten van het eens machtige fort Eurialo bij Syracuse

Beraad in het fort

Jona gaat wat dieper in op de Atheense expeditie tegen Syracuse van 415 tot 413 v. Chr. Van de drie Atheense commandanten geloofde Nicias helemaal niet in de onderneming – in Athene had hij er heftig tegen gepleit – de tweede, Lamachus, was te voorzichtig en de derde, Alcibiades, werd naar Athene teruggeroepen, omdat hij was aangeklaagd als landverrader. Toen liep hij trouwens over naar aartsvijand Sparta. "Het moest wel fout gaan met zulke commandanten," is Jona's conclusie. Sommige bondgenoten lieten het dan ook nog afweten.

Het idee was om de stad uit te hongeren. Na enkele veldslagen, die voor de Atheners gunstig afliepen, werd het plateau achter de stad bezet en door de bouw van een muur afgesloten van de rest van het eiland. De Syracusanen bouwden van hun kant ook muren en verdedigden die fel. Daarbij kwam de Atheense generaal Lamachus om het leven. Het schoot niet op voor de Atheners. Intussen kreeg Syracuse hulp van een vloot en leger uit Sparta. De Atheners kregen ook versterking, maar zagen uiteindelijk in dat ze beter naar huis konden terugkeren. Ze werden ten gevolge van hun verblijf bij het moeras op het plateau ook gekweld door ziekten.

Intussen hadden de inwoners van de stad hun schepen verbeterd, waarna ze samen met de Spartanen een deel van de Atheense vloot in de haven versloegen. Bij een tweede treffen werd de rest verslagen. De overgebleven Atheners probeerden met zo'n 40.000 man over land te ontkomen. Na heftige aanvallen van de Syracusanen en Spartanen gaf een deel zich over,

terwijl de rest bij het oversteken van een rivier vernietigend werd verslagen.

Ongeveer 7000 Atheners werden gevangen genomen en opgesloten in een steengroeve bij de stad. Een soort concentratiekamp, waar ze dicht opeen zaten en te lijden hadden van kou, honger en dorst. Velen stierven en de overlevenden werden later verkocht als slaaf. Een rampzalig einde. We hopen morgen een blik te slaan in die treurige groeve.

We benaderen het fort en omzeilen een grote valkuil – daar moest de vijand dan omheen om bij de vesting te komen en werd zo een mooi doelwit voor de katapulten op de torens. Het moet de Romeinen in 212 v. Chr. dus toch gelukt zijn erlangs te komen. Volgens Jona vielen die aan met 24.000 man, “net zoveel als er mensen wonen in Schagen en Heerhugowaard”.

We passeren een gracht en lopen door de restanten van het bolwerk, overgroeid door hoge vegetatie. Je kunt nog zien hoe zwaar de muren waren. Opzij is een bouwsel dat Jona bestempelt als cavaleriepoort. Daar achter de muur stelden de ruiters zich ongemerkt op voor uitvallen. Dat waren “speldenprikken”, of ze gingen in de achtervolging. Die ruiters waren doorgaans aristocraten. Het stelde meestal niet veel voor. Goed getrainde infanterie was meer waard, maar wel zorgden die aanstormende paarden voor een “psychologische schok” onder de soldaten. Echter, als de krijgers goed getraind waren, bleven ze staan, met hun speren geveld, wat de paarden afschrikte. Ze steigerden en zagen af van een verdere stormloop. “De ruitery is in de Oudheid nogal overschat.” Pas de gepantserde ridders en paarden van de Middeleeuwen waren, toen de stijgbeugel was uitgevonden, van groter belang op het slagveld.

Langs een andere route komen we in het hogere deel van het fort, achter de torens, waar de magazijnen en verblijven waren. Je hebt vandaar een mooi uitzicht op het verre Syracuse. Er wordt nog wat riskant rondgeklauterd alvorens we de terugweg aanvaarden.

De bus zet ons dicht bij de haven af voor Hotel Grande Albergo Alfeo, modern en comfortabel. Schiereiland Ortigia met zijn oude straatjes is dichtbij en biedt goede restaurants, vooral op het feeëriek verlichte Piazza Duomo, waar ook het oude raadhuis staat. Een mooie warme avond op een gezellig terras: een ideaal besluit van een interessante dag.

4^e DAG, DINSDAG 9 OKTOBER: OPGRAVINGEN VAN SYRACUSE, ARCHEOLOGISCH MUSEUM EN HET EILAND ORTIGIA

Syracuse was in de Oudheid gedurende eeuwen de belangrijkste Griekse stad op Sicilië. Ze werd geregeerd door een reeks tirannen, hele goede maar ook wrede, en slechts korte perioden was er een vorm van democratie. Onder de tirannen Gelon I (540-478 v. Chr.) en de eerder genoemde Dionysius I heerste Syracuse over een groot deel van Sicilië en ze behoorde tot de machtigste steden in het Middellandse Zee-gebied. Door de grote handelsvloot – belangrijk was vooral de graanexport - stroomden grote rijkdommen vanuit de mediterrane wereld naar Syracuse en kon de elite de stad verfraaien met openbare gebouwen en tempels. Aan het belang van de stad kwam een einde toen Syracuse tijdens de Tweede Punische Oorlog de kant van Carthago koos tegen Rome. Na zware strijd veroverden de Romeinen in 212 v. Chr. Syracuse, dat werd geplunderd en verwoest.

Hoewel flink achteruit gegaan in pracht en praal, werd de stad de zetel van het Romeinse bestuur over Sicilië. In de Byzantijnse tijd is Syracuse enige tijd de zetel geweest van de Byzantijnse keizer.

Kathedraal van Syracuse

Raadhuis van Syracuse

Nadat de Arabieren Sicilië in de 7^e eeuw veroverden en hun hoofdstad in Palermo vestigden, werd Syracuse een provinciale hoofdstad. De kathedraal werd omgebouwd tot moskee. Toch bleef het een belangrijke handelsstad.

In 1085 kwamen de Normandiërs. Ook toen en onder latere heersers over Sicilië bleef Syracuse een bloeiende stad.

Aardbevingen in 1542 en 1693 richtten veel schade aan en veranderden het aanzien van de stad, toen ze werd herbouwd in de typerende Siciliaanse barokstijl. In 1848 namen de bewoners deel aan een mislukte revolutie tegen de heersende Bourbons in Napels. Na de verovering van Sicilië in 1860 door Garibaldi en zijn troepen en de vereniging van het eiland met de rest van Italië in 1865, kreeg Syracuse de status van provinciehoofdstad. De oude stadsmuren werden afgebroken en men bouwde een stenen brug, die Ortigia verbond met de rest van de stad.

In de Tweede Wereldoorlog richtten in 1943 geallieerde bombardementen zware schade aan in Syracuse, waarna de stad gemakkelijk werd ingenomen door de troepen van Montgomery. Syracuse trok na die tijd veel bewoners van het arme platteland en telt nu ongeveer 125.000 inwoners.

Vandaag staan voor ons de opgravingen in het oude Neapolis op het programma. We treffen het in zoverre niet dat er een cruiseschip in de haven is gearriveerd dat honderden toeristen over de bezienswaardigheden uitstort. We zijn gelukkig nog vroeg, dus de grote golf moet nog komen.

Op onze wandeling door het Parco Archeologico della Neapolis, op weg naar het theater, houden we halt bij het zogenoemde Altaar van Hieron II, een van de Griekse tirannen die hier ooit de scepter zwaaiden. Het altaar ziet er nogal vervallen uit. Het was een gigantische offertafel van maar liefst 118 meter lang. De koning zelf hanteerde het slagersmes en bekend is dat hij in één sessie honderd stieren offerde. Hier was duidelijk sprake van “overkill”, want de ceremonie leverde meer vlees dan nodig was voor zijn 40.000 onderdanen. Het lijkt er meer op dat hij zo wilde laten zien hoe rijk hij was. Hij zal aardig onder het bloed gezeten hebben, maar wellicht genoot hij daarvan. Overigens heeft Pierre later nog nagerekend op hoeveel vlees elke onderdaan precies recht had.

Het theater dateert uit 474 v. Chr., de tijd van de tiran Gelon, die we reeds kennen als de leider uit Syracuse die samen met zijn broer Theron van Akragas de Carthagers bij Himera in de pan hakte, “een zege zonder weerga.” In de derde eeuw v. Chr. is het theater uitgebreid. Hier voerde men stukken op van Griekse toneelschrijvers. Tegenwoordig houdt men de

traditie in stand door jaarlijks tragedies van Aeschylus, Sophocles en Euripides op te voeren.

Het Altaar van Hieron II

Ingang van het Oor van Dionysius

Alvorens het theater te bezoeken, volgen we een pad naar het “Oor van Dionysius”, een wonderlijk gevormde grot, die tot wel 47 meter hoog gaat. De grot heeft een uitstekende akoestiek en de 16^e eeuwse schilder Caravaccio bedacht de naam: de tiran Dionysius zou de grot hebben gebruikt om zijn onderdanen stiekem af te luisteren. In feite is het gewoon een uitgehouwen groeve waar Dionysius niets te zoeken had. Er moet eeuwen in de groeve zijn gewerkt om de grot zo groot te krijgen. Je ziet op de wanden nog dat er blokken uit zijn gehakt. De truc was dat men houten pennen in de wand sloeg, die werden nat gemaakt, zodat ze uitzetten, waardoor er barsten in de rots ontstonden. Daar hakte en zaagde men dan verder. Dat was typisch slavenwerk. Zo werden mensen in die tijd gestraft. Het zware werk en de stof betekenden een spoedige dood.

Op de terugweg over het pad stromen de boottoeristen ons tegemoet, groepen onder leiding van gidsen die nummerborden omhoog houden. Dat is pas echt massatoerisme. We ontsnappen aan de golf en betreden het theater. Het is “mega”, een van de grootste ooit gebouwd, 138 meter breed. Groter dan de bekende Franse theaters in Avignon en Orange. Hier konden tussen de 15.000 en 25.000 toeschouwers tegelijk van het toneelspel genieten. Het theater is in fasen gebouwd. Telkens werden er hogerop nieuwe zitplaatsen uit de rotshelling gehouwen. De treden zien er nu wel erg versleten uit. Je kunt er nauwelijks meer op zitten.

De Romeinen waren ook hier meer geïnteresseerd in gevechten van gladiatoren of wilde dieren, dus werd de scene, de toneelvloer, verhoogd en ze bouwden er een muur voor, net als in het theater van Taormina, zodat de leeuwen niet bij het publiek konden komen. Bij de Grieken had het toneel vijf uitgangen. Speelde een stuk in de stad, dan was rechts het paleis, links de haven en in het midden de stad. Zelfs bij Shakespeare zien we deze indeling nog terug. Men speelde doorgaans wel met decorstukken, blijkt uit afbeeldingen. Overigens weten we niet hoe het spel precies ging. Als men in het stuk bijvoorbeeld met pijlen schoot, hoe deden ze dat dan? Waren het echte pijlen?

Nog even tussendoor iets over Archimedes. Er gaan onjuiste verhalen over hem rond. Zoals over een installatie waarmee hij aan de kust vijandelijke schepen uit het water kon tillen. Dat kan zonder meer al niet bij de ondiepe en rotsachtige kust in deze buurt. Verder zou hij vijandelijke schepen van een afstand met grote spiegels in brand hebben gestoken. Ook onmogelijk. In de bronnen is daarover dan ook niets te vinden. Ook zijn dood is onduidelijk. Dat hij door een Romeinse soldaat zou zijn gedood, komt waarschijnlijk uit een later toneelstuk. Zijn lichaam is volgens de bronnen niet gevonden en zijn graf hier in de buurt is een “bedenkfel”.

Grieks theater van Syracuse

Waternval in een grot boven het theater

We beklimmen de trappen van het theater en dan zie je dat de vroegere toeschouwers bovenin behalve van het spel zeker ook genoten moeten hebben van het prachtige uitzicht op stad en zee. Boven het theater is een rotswand waarin zich een aantal rotswoningen bevindt. Aanvankelijk werden daar mensen in begraven. In een grote grot stort een waternval bruisend in een bekken. Vroeger werd het water door het theater naar beneden geleid en diende het als verfrissing voor de toeschouwers.

Ons laatste bezoek in het archeologische park betreft het Romeinse amfitheater, volgens Jona een dubbeltheater, zo groot is het. Daar werd het spektakelwerk van de Oudheid gepresenteerd. Aan de strijd van de gladiatoren ging een heel programma vooraf. Men begon met muziek en offers om publiek en goden gunstig te stemmen. De dierengevechten dienden om het publiek in de juiste sfeer te brengen. Bijvoorbeeld een krokodil tussen twintig antilopen. Of wilde dieren tegen elkaar, lekker bloedig. In de pauze gingen verkopers met hapjes rond en werden wat criminelen of christenen terechtgesteld. Bijvoorbeeld door ze in dierenhuiden te naaien en dan de honden erop los te laten. Dat soort tableaux, daar genoot het publiek van.

Dan kwam het hoogtepunt: de gladiatoren. Eigenlijk een soort kooigevechten. Een misvatting is dat ze tot de dood moesten vechten. Daarvoor hadden de eigenaars van de gladiatoren teveel geïnvesteerd in hun vechtslaven. Het verkeerde idee is sterk in de hand gewerkt door films als *Spartacus*. Er waren scheidsrechters aanwezig die toezagen op een eerlijke strijd. De regels werden streng gehandhaafd. Er werd gestreden met een variatie van voorgeschreven wapens en harnassen. Zodra er bloed vloeide, werd de strijd gestaakt en de winnaar aangewezen. Die kreeg een palmtak uitgereikt. Op graven van gladiatoren zie je bijvoorbeeld een grafsteen met acht palmtakken. Incidenteel werd er wel tot de dood gestreden. Dat werd dan bepaald door de rijke of machtige organisator van een gladiatorengevecht, zoals de keizer.

Rijk begroeide steengroeve

Romeins amfitheater

We zijn al weer met de bus op weg naar het Museo Archeologico voor we ons realiseren dat we de beruchte steengroeve niet gezien hebben waarin de Atheners werden opgesloten. Vast niet veel te zien, maar toch jammer.

Het museum is een modern gebouw in een palmenpark. De uitstalling is verdeeld over vier afdelingen rond een binnenplein, nogal zakelijk voorzien van de aanduiding A tot en met D. Echt duidelijk is die indeling niet als je erdoor heen loopt, behalve dat in A ook de prehistorie aan bod komt. Er is in elke afdeling een parcours uitgezet tussen de vele uitstalkasten, maar soms zo verwarrend dat je het idee hebt in een doolhof te lopen. De belichting is overigens erg goed.

De verzameling prehistorische en Griekse voorwerpen is werkelijk overweldigend, de laatste vaak afkomstig uit graven in Syracuse, Gela en Agrigento. Bij de prehistorie is het skelet van een dwergmammoet heel bijzonder. Verder is het aantal terracotta beeldjes in alle afdelingen ongelooflijk, vele etalages vol, vooral van goden en godinnen. Op foto's zie je dat ze met honderden bij elkaar in de grond werden gevonden, kennelijk bewust daar begraven. Votiefbeeldjes die waarschijnlijk overbodig waren geworden, maar die gooiden ze natuurlijk niet in de vuilnisbak.

Dwergmammoet

Vele etalages vol terracotta beeldjes

Het museum is een explosie van schoonheid maar ook van bizarre voorwerpen, zoals waterspuwers met leeuwenkoppen, wanstaltige maskers, grijnzende heksen en een Medusa met de tong uit haar mond. Aan wapens en vazen geen gebrek. Eigenlijk veel te veel om allemaal serieus te bekijken. Na een uur word je er moe van en ga je steeds sneller langs de uitstalling. Gelukkig, de uitgang gevonden.

Heerlijk om weer buiten te zijn, nu op weg naar een wonderlijk bouwsel in een park aan de overkant, een kerk als een raket, de Santuario della Madonna delle Lacrime. Gebouwd door Franse architecten, ter herinnering aan het feit dat in 1953 een gipsen afbeelding van Maria, dat boven het bed

van een jong echtpaar hing, dagen lang in tranen uitbarstte. Daar zal natuurlijk reden genoeg voor zijn geweest. Nu is dit een bedevaartsoord. Zeker zo bijzonder als de kerk zijn de bloeiende exotische bomen in het park. IJverige lieden zijn bezig een rij palmbomen volkomen te strippen, wat een minder fraai beeld oplevert. Opmerkelijk is dat zomaar ergens tussen de bomen een beeldengroep is gezet van Maria en Jozef, die liefdevol kijken naar hun kind Jezus in een kribbe.

We beklimmen de hoge trappen van de raket en nemen een kijkje in een wonderlijke ruimte, schaars verlicht door honderden kleine ramen in de spitse toren. Mooi en bizar.

Santuario della Madonna delle Lacrime in Syracuse

Davide heeft een lunchrestaurant voor ons geregeld. Het is goed bedoeld, maar hij heeft nog weinig idee wat de bedoeling is al we de groepspot willen gebruiken. Buiten is een aardig terras met parasols, maar van een gezamenlijke lunch komt hier niet veel terecht. Iedereen moet zelf zijn gerecht en drankje bepalen en halen, de kosten zijn niet gelijk en dat geeft bij een groepspot al gauw gedonder, ook al zijn de verschillen niet groot. Ellen beslist dat iedereen het zelf maar moet betalen.

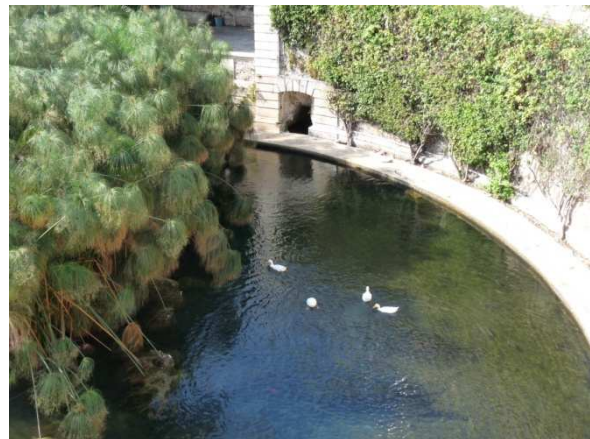
Die groepspot is trouwens nog dagen een terugkerend onderwerp van gesprek. Jona gaat er later nog even op in. Dat een groot deel van de groep hier op Sicilië niet hoeft te betalen voor entrees, de “individualisering van de ouderdom”, maakt op dat punt de pot onbruikbaar, maar ook bij lunches werkt het niet goed. Zeker als kelners individueel gaan afrekenen, dan gaat het mis.

Zand erover. Welgemoed gaan we weer op stap, over het schiereiland Ortigia. Het eiland is al vanaf de 4^e eeuw v. Chr. de residentie van de heersers over Syracuse. We passeren een gigantisch cruiseschip aan de kade en aan de andere kant de oude zware stadsmuur van het eiland. De originele steenblokken zijn begroeid en sterk verweerd. Nu is Ortigia niet meer het economische en politieke centrum, maar schilderachtig is het wel. Opgraven is hier vrijwel onmogelijk, te duur, en dan zouden de bewoners uit hun huizen moeten. Een brand of een bom is hier bij wijze van spreken een archeologische zegen.

Langs de waterkant wandelen we naar de Arethusabron, vlak aan de kust, waar zoet water uit de grond borrelt en een flink eind onder straatniveau een vijver vormt. Aanvankelijk lag de bron in de branding van de zee, nu is er keurig een muur omheen gemetseld. Op Ortigia zijn meer zoetwaterbronnen, die via een wonderlijke breuk gevoed worden vanuit de bergen.

Waterkant van Ortigia

Arethusabron op Ortigia

Arethusa was volgens de legende een waternimf, volgeling van de Griekse jachtgodin Diana, Artemis bij de Romeinen. Toen de riviergod Alpheus het lieflijke wezen zag baden in zijn water, werd hij direct smoorverliefd en hij probeerde haar te grijpen. Ze vluchtte met Artemis hulp naar Sicilië, waar de godin haar veranderde in een bron, om aan haar achtervolger te ontkomen. De vloot van de Engelse admiraal Lord Nelson sloeg hier in 1798 water in alvorens naar Egypte te varen, waar hij de vloot van Napoleon versloeg.

Deze bron is de enige plek in Europa waar papyrus groeit, groenwuivende bossen in het water. Witte eenden zijn de vaste bewoners en

brakwatervissen, die uitsluitend hier voorkomen. 's Avonds is de bron de verzamelplaats van de plaatselijke jeugd.

De rondleiding voert naar het Domplein, groot en indrukwekkend. De kathedraal heeft een weelderige, barokke façade met bijpassende beelden. Hier stond ooit de Griekse tempel van Athena, uit de 5^e eeuw v. Chr., die in christelijke tijd is omgebouwd tot kathedraal. Net als in Korinthe was het Athena-heiligdom de hoofdtempel op het eiland. Binnen kun je de tempel nog duidelijk herkennen aan de zware Dorische zuilen, die de ruimte een sobere indruk geven.

Op de voorkant van de Dom staat een tekst die Jona vertaalt en die zegt dat deze kerk de “eerste dochter van Petrus” is, maar de christelijke gemeenschap in Syracuse is door Paulus gesticht. De vraag is dus “wie deze kerk op zijn geweten heeft”. De verhalen “spreken elkaar vrolijk tegen”. Waarom er een dubbel kruis op de kerk staat, is althans Jona even niet duidelijk. “Dan Brown zou het geweten hebben.” Later blijkt het gewoon een Byzantijns kruis te zijn.

Even pauze op het Domplein

De Dom was ooit een Griekse tempel met Dorische zuilen

Het barokke gemeentehuis op de andere hoek was voorheen het Palazzo Vermexio, genoemd naar de bouwer, die het paleis boven op een Ionisch tempeltje neerzette. Op dit plein stonden dus in Griekse tijd twee tempels.

Het derde Griekse heiligdom op Ortigia is vlak bij de brug, de Tempel van Apollo, volgens Jona “een normale huis-, tuin- en keukentempel”, met een zware Dorische structuur. Er is niet veel van over, een stuk muur en wat zuilstompen. Toch, legt Jona uit, kun je aan één zuiltrommel de hele tempel reconstrueren, de omvang en de hoogte. Men gebruikte namelijk vaste

maten en verhoudingen. Deze tempel leek als twee druppels water op die in de Dom is verwerkt.

Apollotempel op Ortigia

Bruggen verbinden Ortigia met de vaste wal

Het was een lange middagwandeling en het is zo warm geworden dat iedereen uitziet naar wat rust en een frisse drank. Gelukkig zijn er overdekte terrassen in de buurt voor een gezellige zit. 's Avonds gaat een grotere groep op het Domplein uit eten, in een gezellige sfeer, die nog wordt opgeluisterd door groepjes muzikanten. Sicilië op zijn best.

5^e DAG, WOENSDAG 10 OKTOBER: ACREIDE EN PIAZZA ARMERINA

Een stralende dag. Na een rustige rit door heuvelland ligt het historische Acreide of Akrai op een heuvel voor ons. Akrai betekent zoiets als vesting op een hoogte, ook terug te vinden in akropolis. In de 7^e eeuw v. Chr. werd hier door inwoners van Syracuse een dorp gesticht, dat later uitgroeide tot een stad. Er is weinig over bekend. Het werd genoemd door de Griekse geschiedschrijver Thucidides en er zijn munten uit Akrai gevonden. In de 3^e eeuw v. Chr. moet het een bloeiende stad zijn geweest. Er is in de buurt hard gevochten tussen Grieken en Carthagers. Deze stad van enkele duizenden inwoners lag nogal geïsoleerd en zal niet interessant zijn geweest in die machtsstrijd.

De dames in het kassahuisje controleren onze ouderdomsbewijzen en geloven niet dat we al zo oud zijn. We beginnen wat lager op de heuvel bij de decumanus, de dwarsstraat in een klassieke stad. De cardo is de hoofdstraat. De sterk overgroeide weg is geplaveid met lava, “heel bizar” meent Jona, want zulk materiaal moest van elders aangevoerd worden. Het

is wel van betere kwaliteit als vele andere steensoorten. Aan beide zijden van de weg hebben huizen en winkels gestaan, maar daar is niets van over.

Het theater, wat hoger tegen de helling, dateert uit de 3^e eeuw v. Chr. Het zal waarschijnlijk ook als vergaderplek gefungeerd hebben voor de volksvergadering. In een aparte zaal vergaderde de raad van de stad, doorgaans gevormd door de rijken, de elite, die schenkingen aan de stad konden doen en de meeste invloed hadden op het politieke leven. Raadsbesluiten werden op bronzen platen vastgelegd, maar je vindt die niet meer terug. Ze werden later bijna allemaal omgesmeed tot andere voorwerpen. Archeologen zijn al blij met een brokstuk.

Decumanus van Akrai

Theater en bouleterion van Akrai

Jona wijst op enkele molenstenen. Daar werd het graan mee gemalen. Er sprongen natuurlijk wel stukjes steen vanaf die in het meel terecht kwamen. Die zullen zeker een verhoogde slijtage van de tanden en kiezen hebben veroorzaakt. Tandartsen hadden ze nog niet. Mensen moeten in de Oudheid, maar ook lang daarna, erg uit hun mond gestonken hebben. Je ziet de Perzische koning Darius dan ook vaak afgebeeld omgeven door wierookbranders, om de nare geuren van al die naderbij komende onderdanen te bestrijden. Trouwens, de hele gezondheidstoestand was in het verleden niet best, vooral door slecht en eenzijdig voedsel. Er zullen veel misvormingen zijn geweest. Door gebrek aan caroteen had men waarschijnlijk ook slechte ogen. Als je beelden uit de Oudheid ziet en afbeeldingen, dan lijken het allemaal prachtige mensen. In werkelijkheid was dat “zwaar geïdealiseerd.”

We werpen een blik in een begroeide steengroeve, ook gebruikt als begraafplaats, en passeren de restanten van een groot huis, waarvan je

alleen nog maar de grondvormen kunt zien, acht vertrekken rond een binnenplaats. Een “standaardhuis.” Voor iemand die niet in geschiedenis is geïnteresseerd, zou de opgraving alleen maar een puinhoop lijken. Dat geldt ook voor wat ooit een tempeltje voor de godin Demeter moet zijn geweest, een van de oudste godinnen, “moeder aarde”. Een ronde vorm wijst op een tempel en er is een inscriptie gevonden. Zo gaan we verder tussen de ruïnes, waar overal nog planten in bloei staan.

De rit gaat door berglandschappen steeds dieper het binnenland in. Rond het middaguur verlaten we bij Caltagirone de hoofdweg, om een stuk af te snijden. Een smalle weg slingert over heuvels en door dalen, veel velden zijn al geploegd en het geel-bruin daarvan steekt af tegen het groen van de olijfboomgaarden. De bus wringt zich door een stadje met de mooie naam Sancta Michele di Ganzaria. De rit kost zo meer tijd dan via de hoofdweg, maar het is wel leuker.

Wisselende landschappen in het binnenland van Sicilië

Piazza Armerina is een kleine marktstad in de Siciliaanse heuvels. Ze is beroemd geworden, doordat in de 19^e eeuw op vijf kilometer afstand van de stad de resten van een Romeinse villa werden ontdekt met prachtige vloermozaïeken. De route naar Villa Romana del Casale loopt door het centrum van de stad en dan onder langs een met olijfbomen begroeide heuvel. Na een grote parkeerplaats – bijna alle toeristen die Sicilië aandoen, komen hier op bezoek – moet je spitsroeden lopen tussen twee lange rijen toeristenstalletjes met snuisterijen, om bij de ingang van het villapark te komen.

Daar het lunchtijd is, gaan we eerst het restaurant bij de ingang een bezoek brengen. Het is erg warm geworden, dus we zijn blij dat er een terras is met bomen en parasols. Een accordeonist met de speakers op vol vermogen probeert de buitenboel op te vrolijken. De voedselverstreking is wat

chaotisch. Je moet zelf je eten halen door in de keukenhoek aan te wijzen wat je wilt hebben. Een kok schept het op je bord en dan moet je langs de kassajuffrouw om af te rekenen. Normaal moet je hier eerst een bonnetje kopen alvorens je wat krijgt. Nu moet het uit de groepspot, zodat Ellen bij de kassa moet toezien op een juiste boeking, want andere toeristen lopen er dwars doorheen. De bediende in de drankenafdeling is in alle staten dat hij iets moet afgeven zonder bonnetje en maakt daar ruzie over met de cassière. Het gebakken voedsel blijkt tenslotte ook nog erg vet. Smakelijk eten.

Terug naar de villa, gebouwd in de 3e eeuw. Hij ligt in eiken- en hazelaarsbossen en zal vast wel gediend hebben voor de jacht in die streek. Daar wijzen de talrijke jachtscènes op die in de vloermozaïeken zijn afgebeeld. De villa is vrij zeker ook de woonplaats geweest van keizer Maximianus, toen deze met pensioen ging. Een afbeelding in de villa en een gevonden munt wijzen daarop. Geboren in het jaar 250, werd Maximianus op zijn vijfendertigste door keizer Diocletianus als medekeizer erkend over het westelijk deel van het Romeinse rijk. Die deling had te maken met de grote problemen waarmee het rijk had te kampen, zoals invallen van Germanen en Perzen en een hoge geldontwaarding. Keizer Diocletianus was een krachtig leider en deed veel aan herstel van het rijk, maar vond het te groot om door één keizer te worden geregeerd.

Keizer Maximianus

In 305 traden beide keizers af ten gunste van twee opvolgers. Maximianus trok zich terug in de Villa Romana. Kort daarna raakte hij echter verwickeld in een opvolgingsstrijd en kwam nog even terug als één van de zeven keizers die om de macht streden. In 310 tenslotte deed hij een poging om zijn schoonzoon, keizer Constantijn, af te zetten, maar die versloeg hem en zette hem in de gevangenis. Men heeft nooit meer wat van hem gehoord. Constantijn (de Grote) werd kort daarop de nieuwe alleenheerser van het Romeinse rijk.

Al met al zal Maximianus niet lang in de villa hebben gewoond. Verdere bewoners zijn niet met naam bekend. De Arabieren hebben er nog gebruik van gemaakt. In 1160 liet de Normandische koning Willem de Slechte om onduidelijke reden de woning afbreken. Een latere aardverschuiving

begroef de resten. In 1881 werd de villa herontdekt. In de jaren '50 van de vorige eeuw werd hij helemaal blootgelegd. Pas de laatste vijftien jaar hebben er intensieve restauraties plaatsgevonden, ook van de mozaïeken. Het bouwwerk is ter bescherming grotendeels overdekt met een frame van staal en plastic platen.

De villa wordt gevormd door een met een zuilengalerij omgeven grote binnenplaats, het peristylum, waaromheen zalen en kamers zijn gebouwd. De grootste zaal in dit complexe huis is de basilica, waar de troon van de keizer moet hebben gestaan. De halfronde apsis daarvan komt in een ver verleden voort uit de ronde vorm van een grot. Bij oude culturen was dat de plaats van de goden. Die vorm vind je later in alle kerken terug, de plaats van het altaar. Toen vanaf de 3^e eeuw keizers zich gingen gelijk stellen aan de goden, was het logisch dat in een basilica de apsis de plaats was waar ze hun zetel lieten neerzetten en waar ze de gasten ontvingen.

Basilica in de Villa Romana

Dieren op de toiletvloer

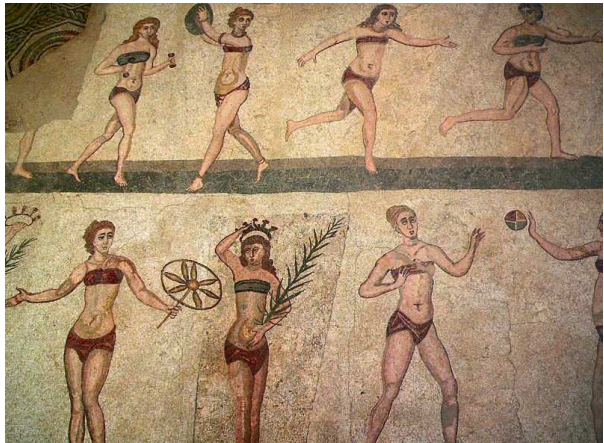
Wij beginnen bij het atrium en de antieke toiletten. Daar staan we even bij stil. We bewonderen de rij zitgaten, die ooit waren voorzien van marmer. Op de vloer onze eerste mozaïeken: een ezel, een panter en een paard. Jona wijst erop dat men geen wc-papier gebruikte, maar de gezamenlijke spons. Verder werden de uitwerpselen niet weggespoeld. Dat zou vernietiging van kapitaal zijn geweest. Alles werd van tijd tot tijd verzameld – uiteraard door slaven – om het land te bemesten. De stank bleef zo wel in het toilet hangen, maar daar was men aan gewend. Overal in de steden stonk het in die tijd. Vaak lagen er zelfs kadavers en lijken op straat.

“Genoeg vieze praatjes voor vandaag,” besluit Jona en hij voert ons aan op een uitgebreide tour door het gebouw. Meestal gaat dat hoog boven de

mozaïeken, over houten loopbruggen. Dan kan niemand met zijn vingers aan de kunstwerken zitten. Soms is het wel lastig met andere groepen, die in een hoger tempo voorbij dringen. De mozaïeken laten vele aspecten van het dagelijkse leven zien, zoals het plezier van jeugdige dansers en sporters, het genot van een massage of het bedrijven van de liefde. Er zijn echter ook afbeeldingen van wonderlijke wezens als zeemeerminnen en centauren en van een mythologisch spektakelstuk dat is gebaseerd op de twaalf grootse daden van Hercules.

Mozaïek uit een slaapkamer

Sportende vrouwen

Overheersend zijn, zoals eerder vermeld, de jachtscènes. Herten, zwijnen en vogels, maar ook allerlei wilde dieren moeten eraan geloven. Er is in een lange gang een jachtscène van wel vijftig meter lang. Er worden zelfs olifanten op schepen geladen en er weer uit. Zo scheiden ze Afrika van Europa. Jona wijst ons op een jager die men meent te herkennen als keizer Maximianus. De fototoestellen klikken.

Olifantentransport uit Afrika

Keizer Maximianus?

Jammer is wel dat de verlichting in sommige vertrekken te wensen overlaat en dat veel mozaïeken nogal flets van kleur zijn, wellicht door slijtage, of doordat ze in het verleden zoveel jaren zijn schoongeboend. Dan is er een grote zaal met glaswanden als een plantenkas, waar het zo heet is dat we rap de buitenlucht moeten opzoeken. Een toeriste vertoont al verschijnselen van een flauwte.

Jachtscène

Romeinse dame

Wie voor de afgesproken tijd alles heeft gezien, kan op het restaurantterras nog wat bijkomen met een koel drankje, terwijl de muzikant nu bereid is verzoeknummers te spelen. Hij zingt er ook nog bij, Napolitaanse smartlappen. Later brengt de bus ons naar hotel Selene, aan de hoofdstraat van Piazza Armerina. Wel netjes allemaal, maar wat hokkerig en de douches zijn voor sommige lieden net te klein. Toch houdt de baliemedewerkster vol dat ze vier sterren hebben.

Jeannie heeft de stad al gauw verkend en heeft restaurant Toto ontdekt, gewoon de straat uit en rechtdoor. We moeten tweemaal vragen waar het is. Het is druk op straat, uitsluitend mannen die staan te converseren. Waarschijnlijk maken hun vrouwen nu het eten klaar. Twee Liviusgroepen hebben Toto gevonden en hebben daar geen spijt van. Een toast op Maximianus en zijn villa.

6^e DAG, DONDERDAG 11 OKTOBER: AGRIGENTO, ARCHEOLOGISCH MUSEUM EN VALLEI VAN DE TEMPELS

De wegen op Sicilië lijken over grote afstanden op wasborden. Bijna ritmisch kruist de bus om de zoveel tellen een hobbel. Dat geldt zeker ook voor de hoofdweg naar Agrigento, ook waar die pas is vernieuwd. Niemand merkt dat beter dan iemand die onderweg aantekeningen wil maken. Er is verder weinig interessant aan het landschap, lange bergruggen in geel en groen, soms een stuk bos. Na enkele uren is Agrigento in zicht. De weg voert onder langs de heuvel waarop in een rij de oude Griekse tempels staan opgesteld en waar Agrigento beroemd om is geworden. Waarom die rij daarboven “Vallei der Tempels” is genoemd, mag een raadsel heten.

Jona wijst op een “transformatorhuisje” dat we passeren. Men noemt het het “Graf van Theron”, een lokale heerser in oude tijden, maar in feite is het een monument voor de gesneuvelde Romeinen in de Eerste Punische Oorlog. Hoger tegen de helling ligt Agrigento wit te blinken in de zon.

Tempel van Hera, op de achtergrond Agrigento

Agrigento, het antieke Akragas, is rond 580 v. Chr. gesticht door Grieken uit Gela, iets verder naar het oosten aan de kust. Het werd een centrum van akkerbouw. De stad werd welvarend en een van de machtigste steden van Sicilië onder de tiran Phalaris (ca. 570-554), berucht om zijn wreedheid. Zo zou hij mensen hebben gestraft door ze op te sluiten in een bronzen stier – volgens zeggen een uitvinding van de Athener Perillos – waaronder men een vuur stookte, zodat de slachtoffers levend werden geroosterd, terwijl ze van pijn brulden als een stier. Waarschijnlijk is het verhaal verzonnen. Het kan te maken hebben met een gevonden munt met een stier erop, of met het

verhaal dat de Carthagers, toen ze de stad verwoestten, een bronzen stier meenamen, die later door Scipio de Jongere, na de vernietiging van Carthago, samen met andere kostbaarheden naar Akragas zou zijn teruggebracht.

We hebben al eerder kennis gemaakt met de tiran Theron uit Akragas, die in 480 v. Chr. zijn aandeel leverde tegen de Carthagers in de Slag bij Himera. Hij liet gevangen Carthagers een tempel voor Zeus bouwen. Dat supergrote heiligdom is nooit afgebouwd. In die tijd leefde daar ook de beroemde natuurfilosoof Empedokles, die toen al beredeneerde dat alles was opgebouwd uit elementaire deeltjes. Zoiets als atomen. Het verhaal over zijn dood komt waarschijnlijk van een komediedichter: dat hij, om de roep van zijn onsterfelijkheid te bekrachtigen en dat hij dus niet bang was voor de dood, in de krater van de Etna zou zijn gesprongen.

In 406 v. Chr. werd de stad door de Carthagers verwoest. Rond 340 v. Chr. werd ze herbouwd en kende een lange periode van bloei. In 261 v. Chr. veroverden de Romeinen Agrigento. Ze bleef als provinciestad een agrarisch centrum in Zuid-Sicilië.

Het Museo Archeologico ligt in een lommerrijke tuin met antieke beelden en een koffieteras. Aan de overkant van de straat moet de Romeinse opgraving liggen, maar daar komen we niet. In het modern ingerichte museum worden we onthaald op een grote verzameling potten, vazen en misschien wel duizend terracotta beeldjes, net als in Syracuse. Er is een klein aantal grote beelden van kalksteen en marmer, maar wel mooi. Opvallend in de collectie zijn verder een kelk met een doodshoofd erin en een hele zaal ingericht voor slechts één supergrote vaas.

Badende Aphrodite

Griekse krijger

In de museumkelder staat, of beter gezegd, hangt aan de wand een zeker zes meter hoge mannenfiguur van kalksteen, een telamon, ook wel Atlant genoemd naar Atlas, de drager van de wereld. Dit is een wat aangetast maar origineel exemplaar van de 38 beelden die samen met grote zuilen het timpaan en daarmee ook het dak van de enorme Zeustempel droegen. Er staat in de zaal een reconstructiemodel van de tempel. Het echte heiligdom is door een aardbeving veranderd in een puinhoop. De brokken zien we later op de dag bij ons bezoek aan de tempels. Overigens was dit nooit geheel voltooide bouwwerk, met de afmetingen van een voetbalveld, de grootste Dorische tempel die ooit is opgericht. Tiran Theron was geen bescheiden man.

Telamon van de Zeustempel

Reconstructie van de Zeustempel in Agrigento

Na de lunch in een strandtent – driegangendiner, rijk overgoten met wijn - is de middag gereserveerd voor een wandeling in de Valle dei Templi. De bus zet ons af aan de oostkant, bij de tempel van Hera, die net als de andere tempels op een rotsachtige hoogte ligt, naast de oude stadsmuur en met uitzicht op de kustvlakte. Het is erg warm vandaag, maar gelukkig staat over de heuvelrug een verkoelende bries.

Van de Heratempel staan de binnenruimte en 25 zuilen van de portico nog overeind. De rest is bij een aardverschuiving ingestort. De stenen vertonen de rode sporen van een brand. Op de trappen van het verweerde altaar, vlak voor het oude heiligdom, geeft Jona college over het verschijnsel tempel. We hebben hier te maken met een “simpel modelletje” van een

Dorische tempel, uit de 3^e eeuw v. Chr., waarvan er “dertien in een dozijn” gaan.

Tempel van Hera in Agrigento

College over tempels

Van oorsprong waren tempels van hout. De pilaren waren in feite eikenbomen, waar de ribbels in een zuil, de cannalures, nog van getuigen. Op die boomstammen lagen leren stootkussens, om te voorkomen dat het dak de pilaren kapot drukte. Dat worden later stenen kapitelen. Het dak was oorspronkelijk ook een houten structuur. Later kwamen leien en dakpannen. Op de pilaren ligt een dwarsbalk en daarop een versierde fries. De afbeeldingen waren meestal van mythologische aard, bijvoorbeeld Theseus die vecht met de Minotaurus (half man, half stier), of Europa op de rug van een stier. De cella is het eigenlijke heiligdom, waarin het cultusbeeld stond. Daarachter werden de kostbaarheden van de stad bewaard.

Wat was het nut van een tempel? Het was zeker geen graf. Doden werden buiten de stad begraven. De tempel was allereerst het heiligdom voor een god, waar offers werden gebracht op het altaar vóór de tempel. Ook was de tempel een plaats waar je asiel kon vragen, want hier mocht niemand worden gedood. De tempel was verder een bank – zilver en goud werden er opgeslagen – je kon hier je testament laten opmaken, een koop bekrachtigen door een offer te brengen – bijvoorbeeld een haan slachten, maar ook een stier of een varken. Ook een geldwisselaar hield hier doorgaans zitting – denk aan Jezus die de wisselaars uit de tempel joeg. Tenslotte werd zaalruimte bij de tempel verhuurd voor feesten en partijen, “met of zonder kussentje.”

Eigenlijk zullen we nooit precies weten wat religie voor die mensen betekende. Niemand schreef het op. Augustinus in zijn tijd deed dat, als

christen, voor het eerst. In ieder geval was je een goede burger als je meedeed aan de cultus en offerde aan de goden.

Over het rotsplateau voert de wandeling naar de tweede tempel, die van Concordia, een van de best bewaarde Griekse tempels in de wereld. Uit 430 v. Chr. Concordia was de Romeinse godin van de eendracht. De grote tempel staat er nog gaaf bij. Ook hier weer brandsporen. De tempel heeft een bloedige geschiedenis: in de strijd tegen Carthago was dit een bolwerk en vonden duizenden hier de dood. In de 6^e eeuw is de tempel voor de ondergang gered toen hij als kerk in gebruik werd genomen.

Tempel van Concordia in Agrigento

Op weg naar nummer drie volgen we de verbrokkelde resten van de oude stadsmuur. We passeren diepe kuilen, waar ooit grafkamers waren met sarcophagen. Deze dateren echter uit de christelijke tijd. De tempel van Hercules, Grieks Herakles, is de oudste van de drie heiligdommen, uit 520 v. Chr. Het gaat hier volgens Jona om een “simpele godheid”, zoon van Zeus en een aardse vrouw, die als held de halve wereld doorkruiste om zijn twaalf grootse daden te verrichten en na zijn dood opgenomen werd bij de goden op de Olympos. De “grote wereldbeschaver” werd symbool voor de verspreiding van de Griekse beschaving. De tempel lag grotendeels in puin, tot de Brit Alexander Hardcastle in 1924 acht zuilen liet restaureren. Fraai staaltje. Hij besteedde bijna zijn hele vermogen aan de opgravingen van Agrigento en woonde een tijd in de Villa Aurea, die we onderweg passeren.

We steken de weg over naar de tempels aan de westkant, voor zover je nog van tempels mag spreken. De eerste is bepaald niet de beste: het is de

puinhoop van de eerder genoemde Zeustempel. Enorme steenblokken liggen slordig verspreid over de heuvel. Op sommige is een u-vormige groef te zien, die diende om de steen met een katrol te verslepen.

Tempel van Hercules

Resten van de Zeustempel, met sleepgroef

Hoger op het terrein is een vlakte waarop chtonische heiligdommen stonden, gewijd aan de aardgoden. Daar waren al vóór de Griekse tijd tempels. Hier heeft men terracottabeeldjes gevonden “met bakken tegelijk”, zoals we die in het archeologisch museum hebben gezien.

Chtonische goden hielden zich vooral bezig met de cyclus van de natuur en van leven en dood. Godinnen als Persephone en Demeter worden genoemd en Hekate, die in een sfeer van magie iets te maken had met geboorte en dood. De Grieken beeldden haar af met drie gezichten: van een hond, een paard en een slang of leeuw. Ze werd dan ook geassocieerd met driesprongen en op zulke kruispunten zag men zo’n Hakatekop in de Oudheid nog wel eens afgebeeld. Dan moest je daar een magische handeling verrichten, bijvoorbeeld een kat de ogen uitsteken. Nogal luguber dus.

Een eenzaam groepje pilaren staat weer overeind op een troosteloos terrein met hier en daar wat grondvormen. Die vier zuilen zijn van een tempel die men om onduidelijke reden naar Castor en Pollux heeft vernoemd, in de mythologie twee strijdvaardige broers, zonen van oppergod Zeus, die ze, als zwaan vermomd, verwekte bij de aardse vrouw Leda. Geen chtonische goden dus. Als je goed kijkt, zie je dat bij het weer overeind zetten van de pilaren een zuiltrommel te weinig is gebruikt. Iemand merkt terecht op dat “een beunhaas” aan het werk was.

Langs de andere kant van wat ooit de Zeustempel was, keren we terug. Mooie gelegenheid om de rotsblokken te beklimmen en een blik te werpen op twee liggende telamons, één reconstructie en de ander verbrokkelde

resten van een origineel. Ze zijn uit voorgevormde rotsblokken opgebouwd. Het is of de reuzen liggen te slapen met hun armen onder het hoofd.

Tempel van “Castor en Pollux”

Telemon, als een slapende reus

Davide brengt ons naar de kust, naar hotel Baia d’Ulisse, hoog boven het strand gelegen, met uitzicht op zee. Het zou vijf sterren kunnen zijn, zoveel luxe en marmer, grote kamers met balcon, binnentuinen met olijven en cactussen, gezellige zithoekjes hier en daar in het gebouw, terrassen op meerdere niveaus en een zwembad. Op een groot terras genieten we van een drankje en het uitzicht op zee, waar de zon zich in donkere wolken hult. Sommigen nemen een duik in het zwembad. Een terrastuin daalt af naar het strand. In het zand staan hier en daar witte narcissen nog in bloei. De schemer daalt snel, de bewaker sluit de strandpoort.

Uitzicht vanuit hotel Baia d’Ulisse

Er is geen restaurant in de buurt, dus heeft de organisatie een gezamenlijke diner geregeld in het hotel. Prachtig restaurant en een luxe etentje met heerlijke wijn. De stemming zit er dan ook goed in. Na afloop heeft Davide nog een verrassing: een avondtour langs verlichte tempels. Vooral die van

Concordia doet het goed in de duisternis. Dat hadden de oude Grieken eens moeten zien. Davide gunt ons verschillende fotostops en eindigt met een rondje Agrigento. Hij is in een uitbundige bui en maakt tot besluit nog drie ererondjes over een rotonde. Een leuk einde van een prachtige dag.

Di Bella en de tempel van Hercules in Agrigento

7^e DAG, VRIJDAG 12 OKTOBER: HERACLEA MINOA, SELINUNTE EN MARSALA

Min of meer langs de kust rijden we naar de opgraving van Heraclea Minoa, ooit een Griekse stadstaat. De naam is verbonden met twee mythologische figuren. In de eerste plaats met Heracles, die in een worstelwedstrijd met een lokale held het westen van Sicilië zou hebben verworven. Dat verklaart waarom een Spartaans leger nog eens een poging heeft gedaan hier uit naam van Heracles een kolonie te stichten. Ze werden echter verslagen en verjaagd. De tweede naam slaat op koning Minos van Kreta, die hier zou zijn geland op zoek naar de bekende luchtvaartpionier Daedalus. Hij zou toen deze stad hebben gesticht.

Hoe dan ook was Heraclea Minoa in de 5^e eeuw een Griekse kolonie, een voorpost ten opzichte van de Carthaagse steden in het westen van Sicilië. In de loop van de eeuwen hebben Grieken en Carthagers en later ook de Romeinen elkaar deze stad betwist. Uiteindelijk was het een van de laatste steden die de Romeinen op de Carthagers veroverden. Na een verwoestende slavenopstand in 104 hebben de grootgrondbezitters de stad verlaten.

Hoewel het een warme dag is, brengt een bries aan de kust wat verkoeling. De opgraving ligt op een landpunt vrij hoog boven zee, met een weids uitzicht op de kust. Het eerste wat opvalt, is een wonderlijke grijze constructie van geweldige afmetingen, waaronder het theater blijkt te

liggen. Jona ligt toe dat men hier archeologische conservering de voorkeur heeft gegeven boven de ervaring van de bezoekers. Fraai is het dan ook zeker niet.

Van de stad is niet veel meer over dan wat ruïnes, verspreid over de heuvel. Een tweede dak verbergt een gedeeltelijk gerestaureerd huis met vele vertrekken. Versieringen zijn er niet te zien. Terwijl we wat over het terrein ronddwalen, pakken zich verderop boven de kust donkere wolken samen en rommelt het onweer. Grote zwermen spreeuwen trekken voorbij, een voorbode van de herfst. Tot slot nemen we nog een kijkje in het piepkleine museum bij de ingang van het terrein, met slechts acht uitstalkasten. Vooral de sierlijke vaasjes vallen op.

Heraclea Minoa: Theater onder dak

Grieks vaasje

Het dreigende onweer weet vandaag niet meer dan wat spetters te produceren, dus niets weerhoudt ons de tempels van Selinunte te bezoeken. Het was in de Oudheid de meest westelijke Griekse kolonie, lange tijd een Griekse enclave in een door Carthagers beheerst gebied. Ze werd rond 650 v. Chr. gesticht door kolonisten uit Megara. De naam slaat op de wilde selderie die hier overal groeide.

In de 5^e eeuw v. Chr. was dit een welvarende stad met grote tempels en met havens bij de monding van twee rivieren. In 409 v. Chr. werd de stad door een gemeenschappelijke actie van Carthago en Segesta geplunderd en verwoest. Toen Selinunte in 250 v. Chr. opnieuw werd aangevallen, trokken

de inwoners weg om zich te vestigen in Lilybaeum, het latere Marsala. De tempels zijn echter niet door vijanden verwoest, maar door een zware aardbeving. De havens zijn dichtgeslibd.

Bij de ingang naar de belangrijkste tempels, op een heuvel ver van de kust, staat een overzichtsbord. Heel prozaïsch worden de tempels aangeduid met E, F en G. Over een kale vlakte wandelen we naar tempel E, mogelijk gewijd aan Hera, vrouw van Zeus.

Het is alles Dorisch wat we hier aan tempels aantreffen. In het klassieke Griekenland en ook hier keek men neer op de Ionische stijl van bouwen. Men gaf de voorkeur aan stoer en eenvoudig. En inderdaad, tempel E mag er best wezen. We mogen zelf verder rondkijken, maar krijgen wel een waarschuwing mee: “Niet op de ruïnes klimmen.” Voor wie zou dat nou bedoeld zijn? Vrolijk kwetterende spreeuwen hebben de tempel als woonplaats bezet. Boven op de kapitelen zijn zij de baas.

We lopen nog even om de puinhopen heen van de volgende twee tempels. Er moet een gigantisch bouwwerk bij gestaan hebben, want er liggen overal zuiltrommels van reuzenafmetingen. Hoe hebben ze die ooit op elkaar gekregen!

Tempel E in Selinunte

Zuiltrommels van gigantische afmetingen

Vandaag lunchen we weer aan het strand, op het overdekte terras van restaurant Zabbara. Aan lange tafels gezeten genieten we bij het ruisen van de branding van een heerlijk buffet, veel keus uit vis en groenten. Goed gevonden, Davide.

Op weg naar de Akropolis van Selinunte moet Jona kwijt dat vandaag zijn boek “De rand van het rijk” in het Engels vertaald naar de drukker gaat. Daar heeft hij nog tijdens onze reis veel “gedoe” mee gehad, terwijl hij als oudheidkundige wel wat anders aan zijn hoofd heeft, zoals “booswichten bestrijden en à la Indiana Jones blondines bevrijden.” Die badinerende opmerking zal wel slaan op verschillende blonde dames in ons gezelschap.

Bij het tickethuisje, aan het begin van de weg naar de oude stad, reageert niemand op de bus, die toch opvallend voor de deur parkeert. Zeker met hun siësta bezig. Langs een stuk van de oude stadsmuur, met uitzicht op zee en strand, wandelen we het vroegere Selinunte binnen. Bij een grote zuiltrommel krijgen we uitleg over de verbinding tussen twee van die stukken pilaar, om ze stevig op elkaar te zetten. Op de onderste zat in het midden een vierkant uitsteeksel, terwijl in die erboven een vierkant gat werd gehakt. Ab heeft bij een bezoek aan Baalbek, in Libanon, geleerd dat er bij die verbinding sprake was van lood om oud ijzer. Op de onderste trommel werd een ijzeren verbindinsstuk gezet, daar goot men lood omheen en dan werd het andere blok er bovenop gezet.

Oude terrasmuur van Selinunte

In het klassieke Selinunte

In de ruïnestad staan vier tempels, A tot en met D, waar niet veel meer van over is. Op een groot bord wordt uitgelegd dat men voor de tempels alleen maar letters gebruikt, omdat het niet zo duidelijk is aan wie de verschillende heiligdommen waren opgedragen. De derde schijnt die van Apollo te zijn geweest. We lopen wat dieper de ruïnestad binnen.

Op de vloer van een huis is met witte mozaïeksteentjes een wonderlijke afbeelding aangebracht. De poppetjes lijken wel op de tekening van een klein kind. Het zijn echter magische tekens van de Carthagers, stammend uit de 5^e eeuw v. Chr.

Symbolen van Carthaagse goden

De twee stokjes, zoals Jona ze noemt, verbeelden de god Eschmun, dat is Hermes bij de Grieken, de Romeinse Mercurius. Het poppetje in het midden verbeeldt de oppergodin van Carthago, Tanit. Dit moet oorspronkelijk een Carthaags huis zijn geweest, dat door Grieken is overgenomen. Zo'n goddelijk teken waar je overheen liep, dat was niet oneerbiedig bedoeld. Beeldjes van goden werden in de Oudheid bij de bouw vaak in de vloer gemetseld, om te zeggen: "De goden zijn in dit huis aanwezig." Trouwens, ook de doden werden bij sommige volken onder de vloer begraven. "Opa lag dan onder je voeten."

We wandelen over de cardo, de centrale weg van Selinunte, tussen overwoekerde ruïnes door naar de andere kant van de stad, waar de resten staan van een stadspoort. Het is meer een fortificatie. Op een groot informatiebord wordt uitgelegd dat deze poort en de zware muren van viereneenhalve meter dik zijn aangelegd na de catastrofale aanval van de Carthagers in 409 v. Chr. De herbouwde muur omsloot sindsdien een veel kleiner deel van de stad dan voor die tijd, zodat ze beter te verdedigen was. Torens links en rechts van de poort waren geschikt voor de plaatsing van katapulten.

De meerderheid van de groep besluit de hitte te trotseren en Jona te vergezellen op een lange wandeling naar de andere kant van de rivier Modione, waar hoger op het terrein ergens de heiligdommen liggen van de chtonische goden, of wat daar van over is. Een lange slingerweg voert ons omhoog naar de onherkenbare resten van enkel tempels. Bij de Grieken waren ze gewijd aan goden als Zeus, Hera en Demeter, maar er zijn geen inscripties gevonden, dus we weten niet welke naam bij welk heiligdom

hoort. Bij de Carthagers hadden ze andere namen en de Romeinen gaven er weer hun eigen draai aan. Je zou kunnen zeggen: “de evolutie der goden.”

Bij de oude cultus van de chthonische goden spelen offerbeeldjes met twee gezichten een grote rol. We zullen ze zien in het museum in Palermo. Wat het voorstelt, weten we eigenlijk niet. In die oude tijden ging het bij religie om het juiste handelen, vooral de goden tevreden stellen met een offer. Persoonlijk geloof, zoals wij dat kennen, speelde geen rol.

Resten van een stadspoort van Selinunte

Kust van Selinunte

Vermoeid van al dat wandelen gaan we op weg naar Marsala, een stad op de zuidwestpunt van Sicilië, waar we overnachten. De naam dankt de plaats aan de Arabieren: “Marsa al-Allah”, haven van god. Dit is het oude Lilybaeum van de Carthagers, hun belangrijkste marinebasis op Sicilië.

Hotel President staat wat van de weg af, buiten het centrum. Het is een gigantisch gebouw met enkele vleugels, veel marmer en tapijten, grote kamers, maar wat verwaarloosd hier en daar, vergane glorie. Binnen is het benauwend warm, alsof ze er nooit frisse lucht binnen laten. Gelukkig voldoet het zitje bij de bar uitstekend om even bij te komen. Het lijkt erop dat naast de baliemedewerker het hele hotel wordt gerund door slechts één enkele bediende, die ijverig heen en weer rent en zelfs nog wijn weet te schenken.

De restaurants liggen ver weg in het centrum. De hoofdstraat richting kust wordt luxer naarmate je hem volgt, is op een bepaald moment als wandelstraat geplaveid met versleten marmer en leidt naar de centrale Piazza Republicca, met kathedraal. Daar is een politieke bijeenkomst aan de gang, met veel vlaggen en luide muziek. Vooral jongeren zijn op de been.

Zal vast wel te maken hebben met de regionale verkiezingen die 28 oktober op Sicilië worden gehouden. Op veel plaatsen hebben we de posters zien hangen. Eigenlijk is het geen goed idee om in een smalle zijstraat van dat plein buiten aan tafel te gaan. Vanaf een podium steekt een leider een lange en opgewonden redevoering af, een gezette man, kalend, met een pluk haar in zijn nek, een grote snor. De luidsprekers staan vol open. Horen en zien vergaat ons als hij bij tijd en wijle zichzelf opzweept tot luid gebrul. Telkens reageert de menigte met donderend applaus. Eet smakelijk.

8^e DAG, ZATERDAG 13 OKTOBER: MUSEUM VAN MARSALA, REGEN, SEGESTA.

Een dreigende lucht voorspelt niet veel goeds en de wind steekt op. Vlak bij zee zet Davide ons af nabij het Museo Archeologico, een voormalige distilleerderij, bestaande uit twee grote magazijnen die zijn ingericht als museum. De beperkte collectie bestaat uit prehistorische voorwerpen, vondsten uit Lilybaeum, Mozia en nog wat van de Grieken. Mozia, het oude Motya, ligt op het eilandje San Pantaleo, vlak voor de westkust van Sicilië, in een lagune. Dit was een belangrijke Carthaagse nederzetting, door de Feniciërs gesticht in de 8^e eeuw v. Chr. Toen ze later Lilybaeum stichtten, raakte Motya in verval. Het plan is vandaag met een veerboot over te steken naar het eiland om een bezoek te brengen aan de opgraving.

Museumhal met resten van een Fenicisch schip en vazen. Afbeelding in een huisaltaar van Tanit

In een van de zalen liggen de restanten van een Fenicisch schip, dat in 1971 in de lagune werd blootgelegd. Het vaartuig is 35 meter lang en had 68 roeiers. In een vitrine liggen ijzeren nagels van het schip, die wonderlijk genoeg niet zijn weggeroest. Verder valt in die hal een verzameling enorme vazen op. In de andere zaal zijn de opvallendste stukken een welgevormd

marmeren vrouwenlichaam zonder hoofd, volgens de toelichting de godin Iside, uit de 2^e eeuw v. Chr., en verder een huisaltaar dat, gelet op de ons nu bekende motieven, aan de godin Tanit was opgedragen.

Het is in het museum streng verboden te fotograferen: videocamera's volgen ons overal, suppoosten letten scherp op, maar toch lukt het sommige stoutmoedigen enkele fraaie opnamen te maken.

Als we buiten komen, is de bui losgebarsten. Uit zee waait een kille wind. Niemand is erop gekleed, dus dat wordt hollen naar de bus. Een grotere teleurstelling is dat we met zulk hondenweer een vaartocht naar Motia wel kunnen vergeten. Goede raad is duur. Terwijl we door de hozende regen noordwaarts rijden, komt Ab met een idee: op onze route ligt ergens een modern kunstmuseum dat wellicht een bezoek waard is. Het wordt dus Museo d'Arte Contemporanea in Calatafimi.

Daar we de tijd hebben, gaat Jona wat dieper in op de persoon van de volksheld Garibaldi, die zich inzette voor de onafhankelijkheid van Italië. Hij landde ooit hier in de buurt, bij Marsala, met zijn carbonari, de “kolenbranders”, en bevrijdde Sicilië en Zuid-Italië van de overheersing van de Spaanse Bourbons in Napels. Hij was echter ook een sympathieke man, “uit het juiste hout gesneden”, die bijvoorbeeld niet wilde meedoen aan de vernietiging van Rome en die in zee sprong om een matroos uit het water te redden.

Het kunstmuseum biedt een collectie moderne schilderijen. Op een enkeling na heeft de groep daar wel waardering voor. Intussen trekt het regenfront grotendeels voorbij. Davide weet een restaurant voor de lunch, een vormalige stationsrestaurant. De laatste trein is lang geleden voorbijgekomen. Het tweegangen-diner met wijn valt goed in de groep.

Op naar het nabijgelegen Segesta. De stad zou in de 12^e eeuw v. Chr. zijn gesticht door Elymiërs, die beweerden vluchtelingen te zijn die aan de val van Troje waren ontsnapt, maar sommige wetenschappers denken dat ze ergens van het Iberisch schiereiland kwamen. Ze zijn zeker beïnvloed door de Grieken, want er zijn geschriften gevonden in een onbegrijpelijke taal, waarin het Griekse alfabet is gebruikt.

Voor de latere Griekse bewoners van Segesta was Selinunte de aartsvijand. Rond 415 v. Chr. riep Segesta de Atheners te hulp tegen Selinunte – wat

leidde tot de desastreuze expeditie van de Atheners tegen Syracuse – en enkele jaren later zochten ze steun bij de Carthagers, met de eerder vermelde verwoesting van Selinunte tot gevolg. De wraak kwam een eeuw later uit Syracuse, toen Agathocles de stad verwoestte, waarbij duizenden inwoners omkwamen. De stad werd herbouwd. In de Romeinse tijd verhuisden veel bewoners naar de kust, waar betere handelsmogelijkheden waren. Uiteindelijk werd Segesta verwoest door de Vandalen.

Wij komen alleen voor een bezoek aan de tempel, onze laatste van deze reis. Hij staat buiten de vroegere stad op een heuvel, zodat we stevig moeten klimmen. Het regent nog steeds, dus regenjassen aan en paraplu's in de aanslag. Voordeel is dat er momenteel niet veel toeristen zijn. Wat het eerst opvalt, is dat de tempel nog stoer overeind staat, typisch Dorisch, op zijn 36 zware zuilen. Het is onbekend voor welke godheid hij was bedoeld. Deze tempel uit de 5^e eeuw v. Chr. is niet opgegraven of weer opgebouwd, maar heeft er altijd zo gestaan. Wel hebben Duitse archeologen ter versteviging ooit metalen banden om de blokken van de bovenbalk laten bevestigen.

Dorische tempel van Segesta

Tempelkauwen

De tempel is vermoedelijk nooit afgebouwd: er is geen cella in gezet, er heeft nooit een dak op gezeten en de pilaren zijn niet voorzien van groeven. Bovendien zitten er hier en daar nog uitsteeksels op de zuiltrommels, waarmee ze werden opgetild en die normaal gesproken werden verwijderd. Toch is hij indrukwekkend. Grappig zijn de stelletjes kauwen die niet onder de indruk zijn en boven op het heiligdom elkaar het hof zitten te maken.

Na een rondje tempel komt het idee op dat een groepsfoto hier op zijn plaats is. Het regent nauwelijks nog, dus het kan, zij het dat de bonte regenkleding bij zo'n tempel wat uit de toon valt. Ab werpt zich zelfs op de grond om een goed plaatje te schieten.

De hoofdweg voert over talrijke viaducten en door lange tunnels naar Palermo. Vlak voor de stad buigen we af het binnenland in, naar het stadje Monreale, de koninklijke berg, waar nog een bijzondere kathedraal valt te bezien. Een Siciliaans gezegde luidt: "Hij die naar Palermo gaat zonder Monreale te bekijken, komt als een ezel en gaat als een varken weer terug." Dat risico willen we niet lopen, dus wandelen we al spoedig door het stadje omhoog naar wat Jona benoemt als "een wereldwonder zo mooi".

De kathedraal moet een staaltje zijn van Arabisch-Normandische bouwkunst, samen met het benedictijnerklooster ernaast, dat rond 1180 is gebouwd in opdracht van Willem II, een van de Normandische koningen van Sicilië. Het zal Jona benieuwen of we vandaag gewoon terecht kunnen in de kerk. Telkens als hij hier kwam, was er wat te doen, een mis of een trouwerij. Hij trof het nooit. Hij heeft ons geadviseerd vooral ook de kloosterhof te bezoeken, net zo mooi. Let daar op een pilaar waarop de afbeelding is te zien van een man die een stier slacht. Lijkt wel wat op oude afbeeldingen van de oosterse god Mithras, die een stier doodt. "Ik heb Dan Brown gevraagd wat dat hier is, maar zelfs die wist het niet." Wellicht heeft de maker ergens die Mithrasafbeelding gezien en het nagemaakt, zonder te beseffen dat het bepaald geen christelijke afbeelding is.

Het geluk is met Jona, dus ook met ons: de kathedraal is gewoon open en de drukte valt erg mee, want hier komen dagelijks duizenden toeristen op bezoek. Hoe mooi het interieur is, valt moeilijk te zeggen, want de kerk is schaars verlicht, met uitzondering van de helverlichte apsis, waar een zes meter hoog mozaïek van Christus Pantokrater het stralende middelpunt vormt, op de zijmuren omringd door rijen heiligen. Het valt op dat ze allemaal streng kijken, zelfs wat zuur, zoals je dat eigenlijk in alle kerken en kloosters hetzelfde ziet. Uiteraard zegt dat meer over de visie van de kunstenaars dan de betrokkenen zelf, maar toch....

Christus Pantokrater in de dom van Monreale

Klooster van Monreale

Een bezoek aan de 12e-eeuwse kloosterhof is inderdaad de moeite waard. Je mag alleen in de tuin en de zuilengang eromheen, maar daar valt genoeg fraais te bewonderen. Elk tweede paar witmarmeren zuilen is voorzien van een gedraaid reliëf in felle kleuren. De kapitelen zijn rijk versierd, soms met een complete beeldengroep.

Rijk versierde kapitelen

We kijken nog even rond op het Domplein, genieten op een terras van een cappuccino en dalen weer af naar de bus. Het minder goede nieuws is dat Vivian door kwajongens met een buks in haar nek is geschoten – met niet meer dan een pijnlijke plek komt ze er goed van af. Dan gaat het op Palermo aan, naar het ons bekende hotel in de Via Roma. Het

weer is 's avonds aardig opgeknapt, zodat een gezellig etentje op een van de vele buitenterrassen van de stad weer tot de mogelijkheden hoort.

9^e DAG, ZONDAG 14 OKTOBER: PALERMO

Het weerbericht op deze zondagmorgen is “zon, zon, zon”, als we Jona mogen geloven. Mooi weer om een bezoek te brengen aan de Cattedrale della Santa Maria Assunta, van Maria ten Hemelopneming. We rijden erheen via de Porta Nuova. De dom staat er indrukwekkend bij, groot, met meerdere torens links en rechts en een koepel in het midden. In de 6^e eeuw is hier een Byzantijnse kathedraal gebouwd. De Arabieren maakten er na hun verovering van Sicilië een moskee van, met koranschool, bibliotheek en badhuis. Onder de Normandiërs werd het uiteraard weer een kathedraal. In 1169 werd dit oude bouwwerk door een aardbeving verwoest. Tien jaar later begon de herbouw en het werd een typerend en fraai voorbeeld van Arabisch-Normandische architectuur.

Van de 14^e tot de 16^e eeuw is de kerk meermalen uitgebreid, in de 18^e eeuw tenslotte werden er wijzigingen aangebracht in het interieur en werd de koepel erop gezet. Er zijn enkele onderdelen van de oude kerk in de kathedraal verwerkt. Zo stamt het mozaïek boven de hoofdingang uit de Byzantijnse periode, terwijl de zuil bij de ingang met een inscriptie uit de koran van de moskee afkomstig zal zijn.

Kathedraal van Palermo

Mozaïek boven de deur uit de Byzantijnse tijd

Welgemoed stappen we de dom binnen, maar weer mis. Er is een dienst aan de gang, zodat we achterin moeten blijven. Je moet op Sicilië er kennelijk niet op vertrouwen dat kerken toegankelijk zijn op de tijden die op internet staan vermeld. We zien wel wat van het classicistische interieur, met massieve pilaren en bogen, maar missen jammer genoeg de graftomben van de eerste Normandische koning van Sicilië, Rogier II, en van diens zoon Frederik II, die ook keizer was van het Duitse rijk. Hun sarcofagen staan

ergens in een zijkapel. Dan nemen we maar een kijkje op het grote plein voor de dom en genieten van de zon. Opvallend zijn de twee stenen bisschoppen bij de poort van het terrein, niet vanwege hun status, maar omdat ze elk op hun rug een kerstrelief dragen.

In de zijstraat blijkt dat de westgevel met twee arcaden is verbonden met een grote klokkentoren aan de overkant. Wederzijdse steun. Er staan daar twee versteende bewakers voor de oude ingang van de dom: een bedelmonnik en aan de andere kant zo te zien de apostel Petrus, die zijn vinger op een vreemde manier naar ons opsteekt.

Er is nog tijd genoeg voor sommige ondernemende lieden om de Porte Nuova van nabij te bekijken. Die hebben we op de eerste dag ook even gezien. Hij is gebouwd ter ere van het bezoek in 1535 van Karel V aan Palermo. De toren stortte in 1767 in door een buskruitontploffing, maar werd herbouwd, nu met een bovenverdieping en piramidevormig dak. Eigenlijk is het raar dat het autoverkeer in een van de hoofdstraten van het historische centrum er gewoon doorheen raast. Roetaanslag geeft de onderkant een smerige kleur.

Petrus bij de kathedraal

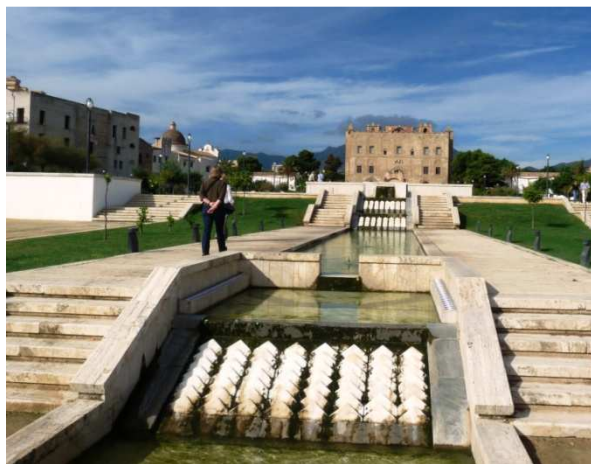
Porte Nuova

Intussen is het al lang duidelijk dat we ons geplande bezoek aan het archeologisch museum kunnen vergeten. Gesloten wegens verbouwing. Daar is Jona toch echt nijdig over. Waarom heeft de agent dat niet

doorgegeven? Gelukkig weet hij een goed alternatief: het Palazzo Normanni, niet ver van de kathedraal. Het is het koninklijk paleis en centrum van de macht sinds de Normandische koning Rogier II het oorspronkelijk Arabische kasteel uit de 9^e eeuw tot zijn residentie maakte. Hier hield Frederik II hof en nodigde hij geleerden en kunstenaars uit. Het bruine paleis ligt stoer en vierkant aan het eind van een omhoog lopende watertuin, die net als het bouwwerk uit de Arabische tijd stamt.

Een ticket is verplicht om binnen te komen en fotograferen is streng verboden. Beneden mogen we alleen vanachter een hek kijken in een zaal, waarvan de zoldering en de wanden hier en daar versierd zijn met kleurige fresco's. Prachtig is de schildering van de Griekse god Hephaistos die een harnas voor Achilles aan het smeden is.

In een nis tegen de achterwand valt de grote tegenstelling op tussen een wat romantisch ogend tafereeltje met blote dame en erboven de gestileerde blauwe medaillons met pauwen. Die onderste afbeelding komt vast niet uit de Arabische periode. Toen de Arabieren hier heersten, is aan deze kant van de zaal de mihrab geweest, een islamitische gebedsnis. Het lijkt ook niet waarschijnlijk dat de Normandische vorsten opdracht hebben gegeven voor de blootpartij. Die lijkt eerder uit een latere meer frivole periode te stammen.

Watertuin en Palazzo Normanni in Palermo

Mihrab met frivole schildering

Via een wenteltrap bereiken we de hogere verdiepingen. Overal in de zalen valt het zware metselwerk op, met fraaie bogen boven de doorgangen, maar veel is er verder niet te zien. Wat vitrines met geciseleerd koperwerk, vazen en schalen. Overal kijken suppoosten streng toe.

Hephaistos smeedt een harnas voor Achilles

Medaillonmozaïek met pauwen

Tegen het middaguur heeft Jona verzamelen geblazen bij de bus. Een van de dames die bij de achterdeur wil instappen, wordt nog bijna beroofd van haar tas, maar Jona's dreigende blik brengt de booswicht op andere gedachten. Terecht. Het is tijd voor de "slotlunch". Daarvoor heeft Davide de kust verkend en een visrestaurant gevonden, vlak aan de zee kant, in een dorp even ten noorden van Palermo. Op deze mooie zondagmorgen is het bijzonder druk in de badplaats.

We verwachten op deze warme dag een terras aan het water, maar Trattoria Delfino beschikt alleen over een binnenruimte. Davide heeft niet voor niets hoog opgegeven over dit restaurant, want wat volgt, mag een visbachanaal heten, althans voor wie ervan houdt. De schalen blijven komen: zwaardvis, garnalen, inktvis, mosselen, kreeft en nog meer. Alleen enkele vegetariërs en vleeseters komen er beroerd vanaf. Daar heeft de kok helaas geen verstand van. Grote lappen taai vlees en slappe patat is hun deel.

Het rumoer in de eetzaal begint langzamerhand te stijgen tot grote hoogte, niet alleen door de heerlijke wijn, maar ook doordat steeds meer grote families aanschuiven, van opa en oma tot de kleinkinderen. Ondanks het lawaai weet Jona toch een dankwoordje tot Davide te richten, die zichtbaar geniet van het gezelschap en het eten. Zijn rijkwaliteiten en aanpassingsvermogen mogen worden geroemd.

De middag is nog jong als we verder gaan. Sommigen hebben na de overvloedige maaltijd wel wat rust nodig, anderen trekken erop uit in het kustplaatsje of in Palermo. De moeite waard is een wandeling naar het

centrale kruispunt van Palermo, de Quattro Canti, letterlijk de “Vier hoeken van de stad”. Die laten ze je daar zien. De twee grote verkeersaders door de stad kruisen elkaar op dit knooppunt, waar in 1620 de vier gevels van de omringende gebouwen met stenen ornamenten en fonteinen zijn versierd. Een nogal barok geheel.

Wie daar in de buurt is, mag zeker het dichtbij gelegen Piazza Pretoria niet missen, nog meer barok. Het plein wordt grotendeels in beslag genomen door de Fontana Pretoria, die het plein de bijnaam Piazza del Vergogna heeft gegeven, “Plein van de Schande”, vanwege de vele blote figuren die de fontein sieren. Rond het grote bassin staan of liggen meer dan dertig naakte nimfen, tritons, goden en jongelingen. Het kunstwerk werd in de 16^e eeuw door een Toscaanse beeldhouwer ontworpen voor een villa in Florence, maar al gauw aan Palermo verkocht. Het verhaal gaat dat boze nonnen van een nabij klooster de neuzen van de naakte mannelijke figuren er ooit af sloegen. Daar is niets meer van te zien na een recentelijke restauratie. Er is nu een sierhek rond de fontein geplaatst om verdere schade te voorkomen.

Eén van de Quattro Canti in Palermo

Fontana Pretoria op het “Plein van de Schande”

Zo zit Palermo vol met pleinen, leuke hoekjes, kerken, kloosters en andere historische gebouwen. Enkelen van ons nemen een kijkje aan de zeekant van de stad, waar autostromen over brede avenues voortrazen. In de vallende schemer worden de lichten ontstoken, een passagiersschip verlaat de haven. Zwarte luchten voorspellen niet veel goeds, maar de bui drijft af naar zee. Tijd om een restaurant te zoeken in het centrum.

Bij ons hotel in de zijstraat is men al de hele dag met veel drukte bezig een groot podium op te bouwen, waar 's avonds, als reclame voor een of ander magazine, een schoonheidswedstrijd wordt gehouden. Dat betekent oorverdovende muziek en mooie juffrouwen die schaars gekleed parmantig over het podium heen en weer stappen. Niets voor ons dus en gelukkig stoppen ze zodanig op tijd dat de nachtrust er niet onder hoeft te lijden. Slaap wel.

Avondschemer aan de waterkant van Palermo

10^e DAG, MAANDAG 15 OKTOBER: PALERMO EN TERUGREIS

Volgens het programma zouden we deze ochtend vrij mogen besteden in Palermo, maar Jona neemt het voortouw, want er zijn nog enkele interessante punten in de stad die we niet mogen missen. Allereerst is er de Capella Palatina, de koninklijke kapel van koning Rogier II, met beroemde mozaïeken versierd. Het is maar een korte busrit.

De kapel is onderdeel van een koninklijk paleis, waarvan ze er kennelijk meer hadden in de tijd van de Normandiërs. Het gebouw van drie verdiepingen hoog bevat een grote binnenplaats, omringd door galerijen. We moeten op de eerste etage zijn. Als je deze kapel binnenkomt, sta je echt even met open mond: wat een pracht! Eigenlijk overdadig. Alle wanden en de zoldering zijn versierd met kleurrijke mozaïeken en schilderijen. Je weet nauwelijks waar je kijken moet.

Naast afbeeldingen uit het leven van Rogier II beelden de mozaïeken voor christenen belangrijke gebeurtenissen af, zoals de bouw van de ark, de verwoesting van Sodom en de geboorte van Jesus. In de absis treffen we de derde Christus Pantokrater van onze reis aan, nauwelijks verschillend van

de vorige twee. Uiteraard weer omringd door apostelen en heiligen. Sint Nicolaas ontbreekt uiteraard niet. De ingelegde vloeren en muren zijn van kleurig marmer. Arabische ambachtslieden maakten het prachtig gesneden en beschilderde houten plafond. Je kijkt onwillekeurig te lang naar boven, met een stijve nek als risico.

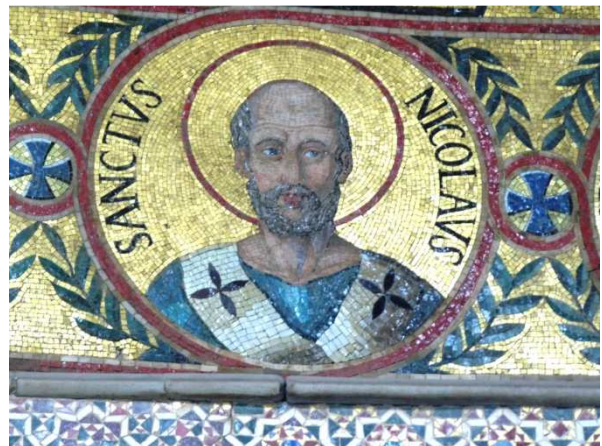
Paleis met de Capella Palatina

Interieur van de Capella Palatina

Christus Pantokrater

Sanctus Nicolaus

Voor de volgende bezienswaardigheid, de San Giovanni degli Eremiti, eenvoudig gezegd de Heremietenkerk, lopen we een tijd zoekend op en neer, riskeren we twee keer ons leven bij het oversteken van een drukke autoweg, maar hij blijkt toch dichtbij te zijn. De eerder genoemde Rogier II gaf ook hier de opdracht tot de bouw van kerk en klooster.

Jona weet alles van heremieten. Toen teveel christenen in de 12^e eeuw een al te werelds leven gingen leiden, ontstond een tegenbeweging, waarbij men op zoek ging naar verinnerlijking. Brave lieden, heremieten, trokken zich terug in de eenzaamheid om rustig te kunnen mediteren en bidden. Aanvankelijk was de woestijn of de wildernis een ideale plek om een hutje

te bouwen, maar al gauw gingen zulke kluizenaars bij elkaar in de buurt wonen, “apart en toch samen”. Later ontwikkelden zich daaruit de kloosters. Hier in Palermo gingen de heremieten in de buurt van het paleis wonen – vreemd eigenlijk vanuit hun idee van afzondering - en als goede vorst bouw je dan een kerk en een klooster voor hen.

In de gerestaureerde kerk is behalve het metselwerk niet zoveel te zien. Het was een sobere kerk, want heremieten en mooie versiering gaan niet samen. Het dak bestaat uit meerdere gemetselde koepels. Dat moet een lastig karwei zijn geweest, om met bakstenen zodanig een koepel te metselen dat hij niet instortte. Volgens Jona waren in de Oudheid de koepels allemaal van beton, waarbij steeds kleinere betonringen werden opgestapeld. Zo bestaat de enorme koepel van het Pantheon in Rome uit zeven ringen. De Arabieren gebruikten echter bakstenen. Daar hebben de Europeanen de kunst waarschijnlijk van afgekeken. Kort gezegd: Pantheon een “ringkoepel”, hier “een stenen koepel”, een grote innovatie. Jona wijst op de gemetselde boogjes in de hoeken van de koepel, die veel steun bieden aan het grote gewicht erboven. Binnen zo’n boog schilderde men dan meestal een evangelist. Iemand merkt op dat de koepel waar we onder staan op “een iglo” lijkt. Een aardige vergelijking.

Heremietenkerk in Palermo

Een weelderige kloosterhof

De kloosterhof doet rijker aan dan de kerk: de gangen zijn voorzien van ranke pilaren, de kapitelen van sierlijke bladkrullen, bomen en klimplanten maken er een weelderige tuin van. Dit is opnieuw een mooie plek voor een

groepsfoto. Nu zonder opvallende regenkleding. Een passerende toerist wordt gestrikt om de plaatjes te schieten. (foto op de laatste bladzijde)

Jeanna bedankt Jona voor zijn werk als reisleader. “Je hebt ons op onnavolgbare wijze over het eiland geleid.” Het is of hij vele laatjes opentrekt uit een grote ladenkast. Wat heeft hij ons veel interessante dingen verteld! Daarbij was het mooi weer en hadden we een leuke groep. Alleen de groepspot had wat voeten in de aarde, maar dat kwam wel weer goed.

Jona haakt erop in. Die groepspot, daar moeten we een les uit trekken voor volgende reizen. Verder vindt hij Sicilië een mooi eiland om een groep rond te leiden, het was gezellig en ook leuk weer eens nieuwe gezichten te zien. Niet alles in de reis ging echter naar zijn zin, zoals dat gesloten museum hier in Palermo en kerken waar we niet in konden. Het zij zo.

Na de koffie brengt Davide ons naar het vliegveld, waar we afscheid van hem nemen. Een leuke kerel. De rest is reisroutine: inchecken, wachten en met Alitalia naar Milaan. Daar kunnen we alvast wat wennen aan het Hollandse weer, want het is er koud en regenachtig. Wat heerlijk tenslotte dat je na zo’n lange zit in volgepropte vliegtuigen op Schiphol weer frisse lucht krijgt en je benen kunt strekken. Bij de koffers nemen we afscheid van elkaar. Tot ziens en het ga je goed!

Deelnemers:

Marijke Blankman

Anton Bor

Willemien Bor

Marion van Engelen

Marchien Hillebrands

Jeannie van den Hondel

Marianne Jonkers

Ab Langereis

Anne Langereis

Marjan Nap

Renée Schönthal

Pierre Smeets

Rannie Smeets

Vivian van Vliet

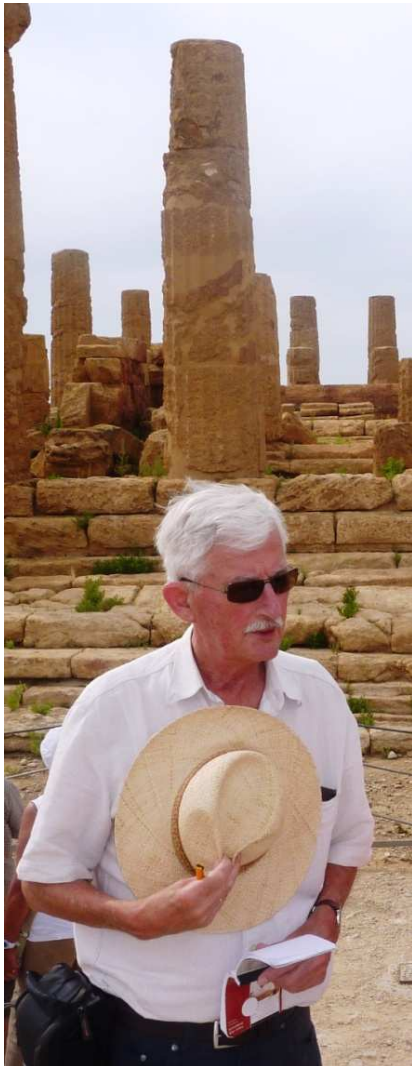
Ank Wendel-Crone

Ellen Wendel

Frans Wendel

Jeanna van Wijnkoop

Reisleider: Jona Lendering

Dagboekschrijver

Jona